

A.J. Jacobs
F.M. de Noord
B.H. Perdok

No. 2.60

VERANDERINGEN IN HET AANTAL
BEDRIJFSHOOFDEN EN BEDRIJVEN IN
LIMBURG IN DE PERIODE 1967-1972

L26
2.60A

angl

Maart 1974

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Streekonderzoek

360400

Inhoud

	Blz.	
WOORD VOORAF	5	
INLEIDING	9	
SAMENVATTING VAN DE RESULTATEN	10	
HOOFDSTUK I	DE ONTWIKKELING VAN DE MANNELIJKE AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING EN VAN HET AANTAL BEDRIJVEN IN LIMBURG	18
§ 1.	De ontwikkeling van de mannelijke agrarische beroepsbevolking	18
§ 2.	De ontwikkeling van het aantal bedrijven en de bedrijfsgrootte	20
§ 3.	De ontwikkeling van het aantal bedrijven in de keuzegemeenten	23
HOOFDSTUK II	DE VERANDERINGEN IN HET AANTAL BEDRIJFSHOOFDEN	25
§ 1.	Het aantal geregistreerden naar beroepsgroepen	25
§ 2.	De uitgetreden bedrijfshoofden	27
§ 3.	De toegetreden bedrijfshoofden	30
§ 4.	De bedrijfswisseling	32
§ 5.	De bedrijven van de uitgetreden en toegetreden bedrijfshoofden en de bedrijfs-overdracht	33
§ 6.	De gemeenschappelijke exploitatie	35
HOOFDSTUK III	DE VERANDERINGEN IN HET AANTAL BEDRIJVEN	37
§ 1.	Het aantal bedrijven en de mutaties naar beroepsgroepen	37
§ 2.	De verdwenen A en B-bedrijven	40
§ 3.	De nieuw geregistreerde A en B-bedrijven	44
§ 4.	De gecontinueerde bedrijven	44
§ 5.	De ontwikkeling van de bedrijfsoppervlakte	46
BIJLAGEN:		51
1.	Vergelijking van de bedrijfsgroottestructuur in Limburg en op de zandgronden en van totaal Nederland	52
2.	Indeling van het aantal bedrijven naar bedrijfstype en bedrijfsomvang op basis van standaardbedrijfseenheden in 1971	53
3.	Wijze van uitreding van de bedrijfshoofden en de bestemming van de bedrijven	54

INHOUD (vervolg)

Blz.

BIJLAGEN:

4. Wijze van toetreding van de bedrijfshoofden en de verkrijging van de bedrijven	55
5. Saldovergelijking van het grondverkeer in de periode 1967 - 1972	56

Woord vooraf

Beroepsverandering van agrarische bedrijfshoofden en de betekenis hiervan voor de vermindering van het aantal bedrijven, staat de laatste jaren sterk in de belangstelling. Ten behoeve van het agrarisch structuurbeleid heeft het LEI reeds meermalen hiernaar een onderzoek ingesteld.

Het eerste onderzoek, dat op de zandgronden in ons land werd uitgevoerd, betrof de ontwikkeling in de periode 1963-1966. Nadien was dit onderzoek meer regionaal gericht en heeft reeds plaatsgehad in Noord-Brabant, Drenthe en Friesland.

Op verzoek van de Raad voor de Bedrijfsontwikkeling in Limburg werd thans ook in deze provincie een onderzoek naar de veranderingen in het aantal bedrijfshoofden en bedrijven ingesteld. Dit onderzoek is gericht op de kwantitatieve betekenis van de beroepsovergang en is geplaatst tegenover de normale ontwikkeling als gevolg van generatiewisseling en overneming van bedrijven. Hierdoor kon een indruk worden verkregen van de mate, waarin de beroepsverandering bijdraagt tot verbetering van de structuur van de landbouw.

Door de ontwikkeling na te gaan in een 15-tal keuzegemeenten, werd zoveel mogelijk rekening gehouden met bestaande regionale verschillen binnen de provincie.

Het onderzoek werd verricht door A.J. Jacobs, F.M. de Noord en B.H. Perdok van de afdeling Streekonderzoek.

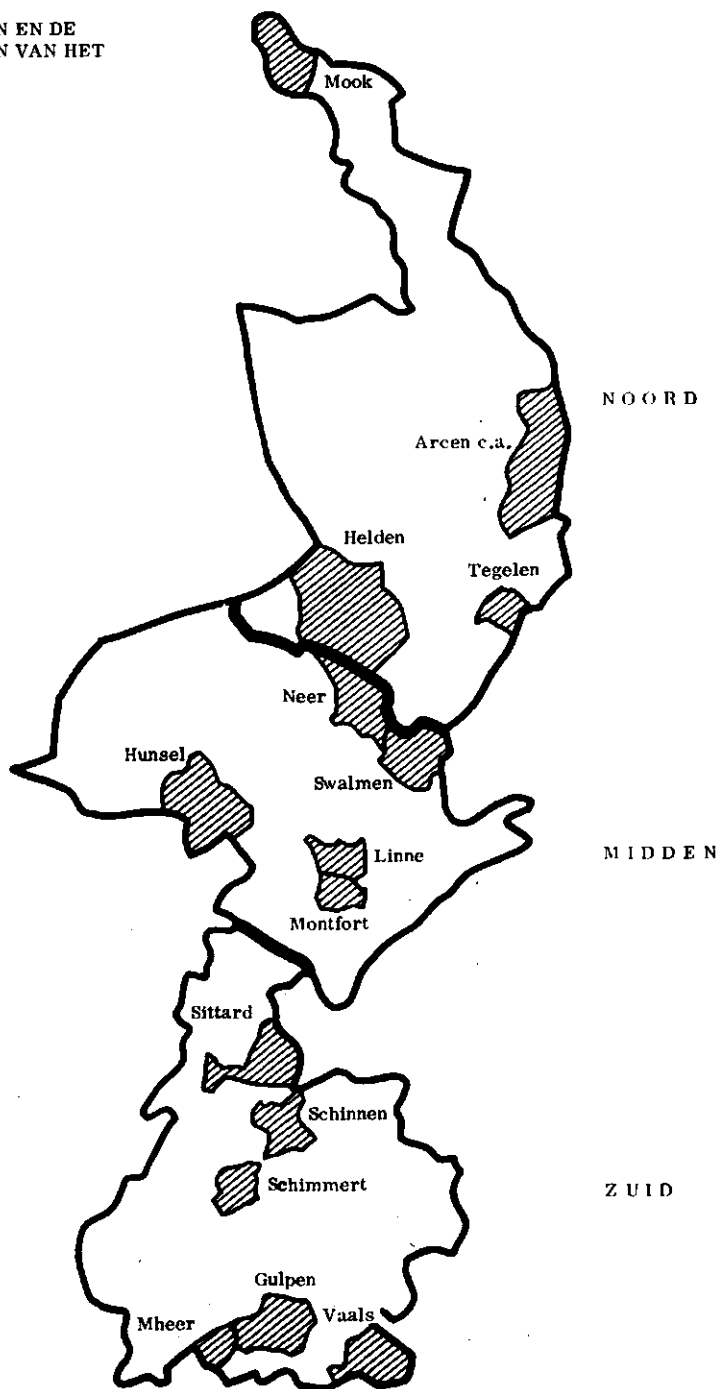
Den Haag, maart 1974

De Directeur,

(A. Maris)

**DE DEELGEBIEDEN EN DE
KEUZEGEMEENTEN VAN HET
ONDERZOEK**

Inleiding

Ten einde een inkomensverslechtering in de landbouw tegen te gaan, wordt het noodzakelijk geacht dat de produktiviteitsstijging zich onverminderd voortzet. Dit kan worden bereikt door zoveel mogelijk gebruik te maken van de beschikbare technische en economische mogelijkheden. Verschillende bedrijfshoofden zullen er echter niet in slagen hun bedrijf in de toekomst voldoende aan te passen. Dit is bv. het geval indien het bedrijf te klein is, of indien de middelen voor bedrijfsvergroting en investering ontoereikend zijn. Anderzijds zijn er ook bedrijven, waar de mogelijkheden wel aanwezig zijn, maar waar het bedrijfshoofd geen aspiraties heeft om zijn bedrijf aan te passen en te moderniseren, omdat hij dit risico op oudere leeftijd niet meer wil nemen. Vooral in het geval dat geen opvolger aanwezig is, ontbreekt de stimulans om een bedrijf in stand te houden.

Voor verbetering van de structuur is een vermindering van het aantal beroepspersonen en bedrijven noodzakelijk. Hierdoor zullen de mogelijkheden van de blijvers kunnen worden vergroot.

Hoewel deze structuurverbetering, die het gevolg is van beroepsbeëindiging, beroepsverandering en een verminderende toetreding van jongeren, nog slechts in beperkte mate plaatsheeft, mag dit geen reden zijn om hieraan niet de volle aandacht te schenken, vooral omdat er op het ogenblik een tendentie aanwezig is dat het effect van bovengenoemde oorzaken op de structuurverbetering in de landbouw groter wordt; er zijn momenteel immers ook grotere bedrijven bij het beëindigingsproces betrokken.

In deze publikatie zal het accent liggen op de wijzigingen in het aantal bedrijfshoofden en bedrijven als gevolg van beroepsverandering. Wat de ontwikkeling van het bedrijfstype en de bedrijfsstructuur betreft, is slechts een beperkt onderscheid gemaakt, namelijk in land- en tuinbouwbedrijven en naar bedrijfsoppervlakte. Voor bepaalde groepen van bedrijven zou een nader inzicht in de produktierichting en intensiteit eveneens gewenst zijn. In het kader van dit beperkt onderzoek was het echter niet mogelijk, aangezien in dit geval van alle bedrijven die in het onderzoek betrokken waren, in beide jaren het productieplan had moeten worden overgenomen en verwerkt.

Het onderzoek naar de veranderingen in de periode 1967-1972 had plaats in een vijftiental keuzegemeenten, die uit het oogpunt van representativiteit een goede benadering zijn van de provincie. Regionaal werd verder nog een onderscheid gemaakt in Noord-, Midden- en Zuid-Limburg zoals aangegeven is op bijgevoegd kaartje.

Samenvatting van de resultaten

De vermindering van het aantal beroepspersonen en bedrijven in Limburg

In de laatste vijf jaren verminderde de mannelijke agrarische beroepsbevolking in Limburg sterk, namelijk met ruim 5% per jaar. De afneming van het aantal bedrijfshoofden was volgens de CBS-tellingen 3 à 4%, de daling van het aantal meewerkende zoons zelfs meer dan 10%, terwijl die van het aantal overige arbeidskrachten het gemiddelde benaderde.

De bedrijfsgroottestructuur is de laatste jaren slechts in geringe mate verbeterd. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte is nog vrij gering en was in 1970 slechts 12 ha voor de landbouwbedrijven. Dit is ongeveer gelijk aan het gemiddelde van de zandgebieden in ons land. Indien men de land- en tuinbouwbedrijven te zamen neemt en men de produktieomvang gaat vergelijken met die op de zandgronden elders, dan blijkt dat de bedrijfsomvang (in sbe x) in Limburg aanmerkelijk groter is. Het landelijk gemiddelde van alle bedrijven in ons land, dat ruim 100 sbe bedroeg in 1971, wordt zelfs dicht benaderd. Zuid-Limburg dat weliswaar qua oppervlakte grotere bedrijven heeft dan het noorden van de provincie, blijft hierbij echter qua omvang aanmerkelijk achter, als gevolg van het naar verhouding meer voorkomen van melkveehouderijbedrijven en de geringere betekenis van de tuinbouw en intensieve varkens- en pluimveehouderij.

De vorengenoemde ontwikkeling van het aantal bedrijfshoofden en bedrijven werd bij het onderzoek in de keuzegemeenten nader geanalyseerd. In de periode 1967 tot 1972 was de ontwikkeling als volgt:

Mutaties 1) in het aantal geregistreerden en bedrijven in de beroepsgroepen 2) in de keuzegemeenten in Limburg (1967-1972)

	Beroepsgr. A+B		Beroepsgr. C+D		Alle beroepsgr.	
	hoofden	bedr.	hoofden	bedr.	hoofden	bedr.
Aantal in 1967	2 252	2 072	902	900	3 154	2 972
Geheel verdwenen	521	329	493	493	1 014	822
	1 731	1 743	409	407	2 140	2 150
Geheel nieuw	238	84	52	52	290	136
	1 969	1 827	461	459	2 430	2 286
Groepsverandering(-)	162	156	24	22	186	178
	1 807	1 671	437	437	2 244	2 108
Groepsverandering(+)	24	22	162	156	186	178
Aantal in 1972	1 831	1 693	599	593	2 430	2 286

1) Excl. bedrijfswisselingen.

2) A = hoofdberoep landbouwer/tuinder. B = idem met een nevenberoep.
C = hoofdberoep geen boer/tuinder. D = rustende beroepspersonen.

x) Een standaardbedrijfseenheid is een maatstaf voor het meten van de bedrijfsomvang en de arbeidsproductiviteit.

In de eerste plaats valt het op dat het aantal bedrijfshoofden groter is dan het aantal bedrijven. Dit verschil ontstaat, omdat in deze provincie 6% van de bedrijven in de A+B-groep door meer dan één bedrijfshoofd wordt geëxploiteerd. Evenals in het noorden van ons land, waar het aantal gemeenschappelijke exploitaties overigens groter is, bestaat er vrijwel altijd een nauwe familierelatie tussen de exploitanten. Toch is er sprake van een opmerkelijk verschil. In Drenthe en Friesland is namelijk 30 en 40% van deze exploitatievorm een combinatie van vader-zoon, terwijl dit in Limburg slechts 7% is. Het vrijwel ontbreken van deze combinatie verklaart het lage percentage gemeenschappelijke exploitaties in Limburg.

De totale vermindering van het aantal bedrijfshoofden en die van het aantal bedrijven in de A+B-groep liep in de onderzoekperiode niet ver uiteen. De mutaties in het aantal bedrijfshoofden zijn echter wel aanmerkelijk groter, voornamelijk doordat oudere bedrijfshoofden het bedrijf verlaten en jongeren dit weer overnemen. Blijkens de enquête bedroeg het aantal overgenomen (overgedragen) bedrijven in Limburg echter slechts een derde deel van de bedrijven die vrijkwamen ten gevolge van beroepsbeëindiging.

Mutaties in het aantal bedrijfshoofden

In de keuzegemeenten deden zich in de periode 1967 - 1972 de volgende wijzigingen voor in het aantal bedrijfshoofden met hoofdberoep land- of tuinbouw.

Mutaties in het aantal bedrijfshoofden in de A+B-groep per leeftijdsklasse

	Leeftijdsklassen					Alle klassen				
	<40	40-49	50-54	55-59	≥ 60	totaal	% w.v.tuinders			
Aant. bedr.hoofden						2252	(100)	583	(100)	
1967	768	556	261	256	411	2252	(100)	583	(100)	
<u>Uittreding door: 1)</u>										
overlijden	11	6	12	12	44	85	(4)	17	(3)	
beroepsbeëindiging	8	13	28	71	265	385	(17)	67	(11)	
beroepsverand.	91	68	33	20	1	213	(9)	84	(14)	
Totaal	110	87	73	103	310	683	(30)	168	(29)	
In % van 1967	14	15	29	41	75	30				
<u>Toetreding door: 1)</u>										
beroepsaanvaard.	169	30	3	1	2	205	(11)	60	(13)	
beroepsverand.	16	11	4	4	1	36	(2)	12	(2)	
diverse redenen	3	6	1	3	8	21	(1)	12	(2)	
Totaal	188	47	8	8	11	262	(14)	84	(17)	
In % van 1972	32	8	3	4	4	14				
Aant. bedr.hoofden						1838				
1972 2)	587	558	235	193	265	1838				
waarvan tuinders	228	130	50	37	35	480				

1) Excl. bedrijfswisselingen.

2) Incl. bedrijfswisselingen.

Uittreding bedrijfshoofden

De uittreding van het aantal A+B-bedrijfshoofden ten gevolge van overlijden, beroepsbeëindiging en beroepsverandering was resp. 4,17 en 9%. Te zamen 30% d.w.z. gemiddeld 6% per jaar.

Reeds vóór 55-jarige leeftijd zijn er gevallen van beroepsbeëindiging, maar over het algemeen is men boven de 60 jaar voordat men er mee ophoudt. Gedurende de onderzoekperiode heeft ruim drie vijfde deel van de boeren en tuinders die in 1967 60 jaar of ouder waren, het beroep beëindigd. De gemiddelde leeftijd waarop dit plaatshad was 64 jaar.

De beroepsverandering heeft hoofdzakelijk plaats beneden de leeftijd van 60 jaar. Het is opvallend dat in de jongere leeftijdsklassen het beroepsveranderingspercentage niet hoger ligt dan in de daarop volgende klassen. Onder de nieuw gekozen beroepen neemt dat van fabrieksarbeider een belangrijke plaats in, terwijl een vrij groot aantal in loondienst in de agrarische of aanverwante sector is gaan werken. Wat de bedrijfsgrootte betreft blijken de kleinere boeren vaak fabrieksarbeider te zijn geworden, terwijl bij de grotere boeren het aspiratieniveau duidelijk hoger ligt. De gekozen beroepen van de grotere boeren geven dan ook een grotere verscheidenheid te zien dan van de kleinere boeren.

De regelingen van het O.- en S.-fonds hebben bij het verdwijnen van bedrijfshoofden slechts een beperkte rol gespeeld. Van alle van beroep veranderden maakten 20% gebruik van deze mogelijkheid, terwijl van alle beroepsbeëindigingen dit percentage slechts 8 was. Zowel de beroepsbeëindiging als de beroepsverandering kwam vooral op kleine bedrijven voor. Van de bedrijven kleiner dan 10 ha verdween jaarlijks 7,5% van de bedrijfshoofden, terwijl dit op de bedrijven groter dan 15 ha slechts 3% was. De gemiddelde grootte van de bedrijven van de boeren die van beroep veranderden was gemiddeld 6 ha, tegenover 8 ha bij de beroepsbeëindigers.

Toetreding bedrijfshoofden

De toetreding van nieuwe bedrijfshoofden door beroepsaanvaarding en beroepsverandering was gedurende de onderzoekperiode resp. 11 en 2%. Te zamen met de bijzondere gevallen, was de toetreding 14%, dit is gemiddeld 3% per jaar.

De leeftijd waarop de jongeren bedrijfshoofd of medeexploitant werden was ca. 30 jaar. Dit in tegenstelling met Drenthe en Friesland, waar deze leeftijd in de onderzochte periode 5 jaar hoger was. Toetreding als gevolg van beroepsverandering blijkt ook in Limburg voor te komen; bijna twee derdedeel van hen had voorheen een niet-agrarisch beroep en drie vierde deel heeft nu een bedrijf dat kleiner is dan 5 ha. Overigens blijkt ook bij een normale toetreding de belangstelling voor kleine bedrijven. Immers bijna 60% aanvaardde een bedrijf dat kleiner was dan 10 ha. De tuinbouw en de veredelingslandbouw maakten het mogelijk om op een dergelijke oppervlakte een bedrijf te beginnen.

Als resultante van de uit- en toetreding trad er een geringe verbetering van de bedrijfsgroottestructuur op. Dit is vrijwel uitsluitend ver-

oorzaakt door de uittreding, die zoals reeds vermeld, op de kleine bedrijven meer dan tweemaal zo groot was dan op de grotere. De toetreding had, in tegenstelling met de situatie op de noordelijke zandgronden, slechts een geringe invloed, aangezien deze in de kleinere grootteklassen vrijwel niet minder was.

De wijzigingen in het aantal bedrijven

De mutaties in het aantal bedrijven en in de bedrijfsgrootte waren als volgt:

Mutaties in het aantal bedrijven in de A+B-groep per bedrijfsoppervlakteklasse (1967-1972)

	Oppervlakteklassen in ha							%	w.v.tuindersbedr.
	< 5	5-10	10-15	15-20	20-30	≥ 30	totaal		
Aant.bedr. 1967	719	575	430	203	101	44	2 072		552
Opheffing en fusie	185	95	36	10	1	2	329	(16)	109 (20)
Naar C/D-gr.	63	66	22	4	1		156	(8)	34 (6)
Verdwijning	248	161	58	14	2	2	485	(23)	143 (26)
In % van 1967	35	28	14	7	2	5	23		
Stichting en splitsing	62	13	3	2	4		84	(5)	45 (10)
Uit C/D-groep	17	4	1				22	(2)	3 (1)
Ontstaan	79	17	4	2	4		106	(6)	48 (11)
In % van 1972	14	4	1	1	3		6		
Uit andere opp.klasse	+52	+82	+111	+88	+81	+23	437		
Naar andere opp.klasse	-43	-131	-140	-90	-27	- 6	437		
Saldo	+ 9	- 49	- 29	- 2	+54	+17	-		
Aant.bedr. 1972	559	382	347	189	157	59	1 693		458 ¹⁾

1) 18 landbouwbedrijven werden tuindersbedrijven en 17 tuindersbedrijven werden landbouwbedrijven. (volgens opgave)

Uit de tabel blijkt, dat van het aantal bedrijven in de periode 1967-1972 er 16% verdween ten gevolge van opheffing en fusie en 8% overgang naar de C+D-groep. Hier tegenover stond toeneming met 6%, hoofdzakelijk als gevolg van stichting en splitsing terwijl daarnaast overgang uit de C+D-groep plaatshad.

De verdwenen bedrijven waren in hoofdzaak kleinere bedrijven met oudere bedrijfshoofden. Beneden de 10 ha verdween een derde deel van de bedrijven. Van de verdwenen bedrijven was ruim een vijfde deel betrokken bij de beëindigingsregelingen van het O.- en S.-fonds.

De nieuwe in de A+B-groep opgenomen bedrijven ontstonden merendeels door splitsing en stichting. De bedrijfsoppervlakte van deze nieuwe bedrijven is gering omdat het merendeel gericht is op de veredelings-

produktie of tuinbouw. Onder de tuinbouwbedrijven, die gedurende de periode van onderzoek ontstonden, waren 20 champignonbedrijven.

Van de bedrijven die in beide jaren in de A+B-groep aanwezig waren, wisselde ongeveer een vierde deel van grootteklasse. Over het algemeen is er sprake van een geleidelijke opschuiving naar een hogere grootteklasse, hetgeen in de regel een vergroting inhoudt met ca. 5 ha. In de grootteklassen van 5 tot 10 en van 10 tot 15 ha zijn er per saldo bedrijven verdwenen, terwijl boven de 20 ha er relatief veel bedrijven zijn bijgekomen. Bedrijfsgrootteverandering heeft duidelijk een minder sterke invloed op de verbetering van de bedrijfsgroottestructuur dan de algehele verdwijning van kleine bedrijven. Uiteraard zijn deze veranderingen overigens nauw van elkaar afhankelijk, aangezien bedrijfsvergroting vaak een gevolg is van het verdwijnen van andere bedrijven.

Het grondverkeer

Een globale indruk van het grondverkeer als element van de bedrijfs-groottestructuurveranderingen verkrijgt men uit de volgende tabel.

Wijzigingen in het aantal A+B-bedrijven en in de oppervlakte cultuurgrond in de periode 1967-1972

	Bedrijven	Cultuurgr.in ha	Gem.bedrijfsgr.(ha)
In 1967	2 072	18 657	9,00
Opgeheven	329	1 802	5,48
Naar C + D	156	992	6,37
Verdwenen uit A + B	- 485	- 2 794	5,76
Nieuw ontstaan	84	314	3,74
Uit C + D	22	64	2,91
Toegetr.tot A + B	+ 106	+ 378	3,57
Opp.vergroting		+ 1 205	0,75
In 1972	1 693	17 446	10,30

De totale oppervlakte cultuurgrond in de onderzoek gemeenten daalde in deze periode met 1,3% per jaar. Een zelfde daling was er ook in de A+B-groep te constateren.

De A+B-bedrijven die in beide jaren aanwezig waren werden per saldo vergroot met een oppervlakte van 1 205 ha; dit is gelijk aan twee derde van de oppervlakte cultuurgrond die beschikbaar kwam ten gevolge van het opheffen van A+B-bedrijven. De gemiddelde bedrijfs-grootte van deze bedrijven steeg hierdoor slechts in geringe mate, nl. van 10 tot bijna 11 ha. De gemiddelde bedrijfs-grootte van alle bedrijven steeg iets meer, nl. van 9 tot 10,3 ha. Opvallend is het, dat de verdwenen bedrijven qua oppervlakte groter waren dan de nieuw ontstane. Op laatstgenoemde bedrijven ligt echter het accent zeer sterk op de veredelingsproduktie en de tuinbouw.

De invloed van uittreding en toetreding van bedrijfshoofden op verdwijning en stichting van bedrijven, blijkt als volgt te zijn.

Mutaties in het aantal bedrijfshoofden/1e exploitanten en in het aantal bedrijven van groep A + B

Bedrijfshoofden 1e exploitanten	Mutaties bedr.- hoof- den	Bedrijven verdwenen		Bedrijven nieuw		Bedr. in beide jaren aanw.	
		ophef- fing en fusie	ber. groep verand.	stich- ting splits.	ber. groep verand.	aantal	%
Uitgetreden t.g.v.							
beroepsbeëind./ overlijden	-423	199	78			146	35
ber. verandering	-201	111	78			12	6
div. redenen	- 27	19				8	30
Totaal	-651	329	156			166	25
w.v. tuinders	-167	109	34			24 1)	14
Toegetreden t.g.v.							
beroepsaanv.	+178			55	2	121	
beroepsverand.	+ 33			12	15	6	
div. redenen	+ 61			17	5	39	
Totaal	+272			84	22	166	69
w.v. tuinders	+ 80			45	3	32 1)	40

1) 10 landbouwbedrijven werden tuindersbedrijven en 2 tuindersbedrijven werden landbouwbedrijven.

Doordat de 1e exploitant kwam te overlijden of het beroep beëindigde, verdween 65% van de betreffende bedrijven uit de A+B-groep. In bijna de helft van deze gevallen van uittreding, had dit ten gevolge dat het bedrijf geheel werd opgeheven.

Bij beroepsverandering van het bedrijfshoofd werd in ruim de helft van de gevallen het bedrijf opgeheven, terwijl de overige bedrijven hoofdzakelijk als C of D-bedrijven werden gecontinueerd en een klein deel door overneming in de A/B-groep bleef.

Alle uittredingen te zamen hadden ten gevolge dat 75% van de betrokken bedrijven uit de A+B-groep verdween. In de noordelijke zandprovincies was dit omstreeks 60%. Het verdwijnen van de land- en tuinbouwbedrijven werd voor twee derdedeel veroorzaakt door natuurlijke beëindiging zonder opvolging en voor ongeveer een derdedeel door beroepsverandering.

Wat de nieuwe bedrijven betreft, ontstonden er evenveel door bedrijfsplitsingen, als door stichting.

De tuinbouw onderscheidt zich van de landbouw, doordat er bij uittreding van de bedrijfshoofden meer bedrijven zijn verdwenen. Anderzijds zijn er echter veel meer nieuwe tuinbouwbedrijven ontstaan, vooral door stichting.

Het resultaat van alle veranderingen gezamenlijk per leeftijdsklasse van de bedrijfshoofden geeft het volgende beeld.

Wijzigingen in leeftijdsopbouw en bedrijfstype

		1e exploitanten naar leeftijdsklassen			
		< 40	40 - 54	≥ 55	allen
Landbouwers < 15 ha	1967	315	438	424	1 177
	1972	207	378	253	838
	index 1)	66	86	60	71
Landbouwers ≥ 15 ha	1967	104	153	86	343
	1972	113	183	102	398
	index 1)	109	120	119	116
Tuinders	1967	279	178	95	552
	1972	217	173	68	458
	index 1)	78	97	72	83
Landbouwers + tuinders	1967	698	769	605	2 072
	1972	537	734	423	1 694
	index 1)	77	95	70	82

1) 1967 = 100.

Het blijkt dat het aantal grote bedrijven iets is toegenomen en dat ook de jonge landbouwers op deze bedrijven redelijk vertegenwoordigd zijn gebleven. Het aantal kleine landbouwbedrijven is sterk gedaald, terwijl zowel het aantal jongere als oudere bedrijfshoofden is teruggelopen. In alle groepen blijft de middelbare leeftijdsklasse het sterkst vertegenwoordigd. De tuinders echter vormen een uitzondering met een relatief vrij groot aantal jongeren.

Uit het onderzoek blijkt verder, dat in Noord-, Midden- en Zuid-Limburg toe- en uittreding van het aantal bedrijfshoofden procentueel vrijwel gelijk is. Ook is er in dit opzicht weinig verschil tussen landbouwers en tuinders. Indien men echter de wijze van uittreding nagaat, treden er tussen de boeren en tuinders wel duidelijke verschillen naar voren.

Bij de landbouwers blijkt het aantal beroepsbeëindigingen in de periode van onderzoek aanmerkelijk groter te zijn dan bij de tuinders. Dit verschil is een gevolg van de oude leeftijdsopbouw van de boeren en de zeer jonge leeftijdsopbouw van de tuinders. (Zie volgende tabel)

Beroepsverandering daarentegen blijkt juist bij de tuinders veel meer voor te komen. Dit komt niet, omdat de tuinders jonger zijn, want juist in de midden-leeftijdsklassen van 40 tot 55 jaar is het percentage beroepsveranderingen zeer hoog en is zelfs het dubbele van het percentage veranderingen in de landbouw. De redenen hiervan blijken niet duidelijk uit dit onderzoek.

De toetreding van nieuwe bedrijfshoofden o.a. ten gevolge van beroepsaanvaarding is in de tuinbouw zelfs nog iets hoger dan in de landbouw. De tuinders blijken bovendien op jongere leeftijd toe te treden.

Beroepsbeëindiging en beroepsverandering naar gebied en naar hoofdberoep. 1)

	Bedr.- hfdn 1967	Ber.be- eindiging ²⁾		Ber.ver- andering		Uit- treding ³⁾		Toe- treding ³⁾	
		abs	%	abs	%	abs	%	abs	%
Noord. landb.	645	146	23	55	9	207	32	90	14
tuind.	455	56	12	68	15	131	29	63	14
landb. + tuind.	1100	202	18	123	11	338	31	153	14
Midden landb.+tuind.	651	149	23	52	8	215	33	81	12
Zuid landb. + tuind.	501	119	24	37	7	163	33	68	14
Limburg landb.	1669	386	23	128	8	536	32	218	13
tuind.	583	84	14	84	14	180	31	84	14
landb.+tuind.	2252	470	21	212	9	716	32	302	13

1) % t.o.v. 1967.

2) Incl. overlijden.

3) Incl. bedrijfswisselingen.

Verschillen tussen boeren en tuinders naar leeftijdsklassen

Veranderingen in de periode 1967-1972	Hoofd- beroep	Bedrijfshoofden naar leeftijdsklassen					
		< 30	30-40	40-50	50-60	≥ 60	alle
Leeftijdsopbouw in 1967	landb.	6,3	22,1	25,9	24,1	21,6	100
in % van het totaal	tuind.	21,9	28,3	21,3	19,9	8,6	100
Beroepsbeëindigingen ¹⁾	landb.	1,9	3,5	3,2	20,6	74,2	23,2
in % per leeftijdskl. ²⁾	tuind.	0,8	1,8	4,0	29,3	82,0	14,4
Beroepsveranderingen	landb.	15,2	9,8	9,0	9,0	0,3	7,7
in % per leeftijdskl. ²⁾	tuind.	15,6	10,9	23,4	14,7	0	14,4
Toetredingen	landb.	65,7	17,6	12,7	3,5	4,2	13,1
in % per leeftijdskl. ²⁾	tuind.	35,2	12,1	8,9	6,0	2,0	14,4

1) Inclusief overlijden.

2) % per leeftijdsklassen t.o.v. 1967.

Vergeleken met de situatie op de noordelijke zandgronden, is er in Limburg sprake van een relatief sterkere uitreding en een gelijke toetreding, waardoor het aantal bedrijfshoofden meer daalt. De oorzaak hiervan ligt, zoals min of meer uit voorgaande analyse is te verwachten in het hoog percentage beroepsbeëindigingen bij de tuinders én een hoog percentage beroepsveranderingen bij de tuinders.

HOOFDSTUK I

De ontwikkeling van de mannelijke agrarische beroepsbevolking en van het aantal bedrijven in Limburg

Hoewel de provincie Limburg geen agrarische provincie kan worden genoemd, neemt de landbouw er toch een belangrijke plaats in. Volgens de Algemene Volkstellingen was in 1947 ongeveer 19 procent van de mannelijke beroepsbevolking in de land- en tuinbouw werkzaam, terwijl dit percentage in 1960 gedaald was tot 10. De sterke daling van dit percentage was mede een gevolg van een belangrijke toeneming van de totale beroepsbevolking. De afnemingspercentage van de agrarische beroepsbevolking wijkt namelijk weinig af van die in de andere provincies.

§ 1. De ontwikkeling van de mannelijke agrarische beroepsbevolking

Voor het nagaan van de ontwikkeling van de beroepsbevolking in de landbouw sinds 1960 kan gebruik gemaakt worden van diverse tellingen, die wat aantallen personen betreft in de regel nogal sterk uiteenlopen. De oorzaak hiervan ligt o.a. in verschillen in telcriteria die worden toegepast. In tabel 1 is met behulp van verschillende bronnen een globale schatting gemaakt van het verloop.

Tabel 1. De ontwikkeling van de mannelijke beroepsbevolking in de land- en tuinbouw in Limburg

	1960	1965		1970	
	aantal	aantal	% ¹⁾	aantal	% ¹⁾
Bedrijfshoofden	15 500	13 500	2,7	11 500	3,2
Zoons	6 500	4 500	7,1	2 250	13,0
Overige arb.krachten	3 000	2 250	5,6	1 750	4,9
Totaal	25 000	20 250	4,1	15 500	5,2

1) Jaarlijks gem. afnemingspercentages volgens de formule $(1 - d)^n$.

Gedurende deze tien jaren verminderde het aantal arbeidskrachten in Limburg jaarlijks met 4 à 5 procent. Een sterke afnemingspercentage valt te constateren bij de categorie meewerkende zoons. Dit wijst op een vermindering van de animo om op te volgen. In overeenstemming hiermee is het afnemingspercentage van de bedrijfshoofden, relatief gezien, dan ook vrij hoog. Het aantal overige arbeidskrachten gevormd door meewerkende gezinsleden en "vreemde" arbeidskrachten, neemt in vergelijking met andere gebieden ongeveer even sterk af.

Tabel 2. De veranderingen in leeftijdsopbouw in de periode 1965-1970

Leef- tijds- klas.	Landbouw				Bedrijfshoofden				Meewerkende vaste zoons				"Vreemde" vaste arbeidskrachten			
	Landbouw		Tuinbouw		Landb. + tuinb.		vaste zoons		"Vreemde" vaste arbeidskrachten		vaste zoons		"Vreemde" vaste arbeidskrachten			
	CBS '65	CBS '70	ind.	CBS '65	CBS '70	ind.	CBS '65	CBS '70	ind.	CBS '65	CBS '70	ind.	CBS '65	CBS '70	ind.	
<25	116	124	107	179	108	60	295	232	79	2412	1357	56	379	239	63	
25-29	2641	410	89	1264	340	91	3905	750	90	637	347	54	205	122	60	
30-39		1944			815			2759		481	227	47	301	240	80	
40-54	3958	3646	92	1030	937	91	4988	4573	92	91	72	79	452	395	87	
55-64	2645	2070	78	492	446	91	3137	2516	80	91	42	21	50			
≥65	1060	635	60	160	76	48	1220	711	58							
Totaal	10420	8829	85	3125	2712	87	13545	11541	85	3621	2003	55	1381	1017	74	

In verband met een eventuele veroudering als gevolg van de sterke aantalsvermindering, is het gewenst na te gaan of er wijzigingen in de leeftijdsopbouw optreden.

Bij de bedrijfshoofden zien we dat het aantal oude bedrijfshoofden sterk terugloopt, terwijl de jongste leeftijdsklasse bij de landbouwers behoorlijk wordt aangevuld. Dit laatste is bij de tuinders niet het geval. Uiteindelijk resulteert dit in een geringe verjonging voor de leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden.

In vergelijking met het gehele land is de leeftijdsopbouw in Limburg iets jonger. Dit wordt veroorzaakt doordat de leeftijdsopbouw van de tuinders in deze provincie, ondanks de betrekkelijk geringe toetreding van jonge bedrijfshoofden in de laatste jaren, relatief gezien nog vrij gunstig is.

Het aantal vast meewerkende zoons nam in Limburg jaarlijks met ruim 11 procent af tegenover een landelijke vermindering van 7 procent per jaar. In vrijwel alle leeftijdsklassen zien we deze sterke afneming. In de jongste leeftijdsklassen is dit vooral een gevolg van een verminderde toetreding, terwijl bij de ouderen een toeneming van de beroepsverandering van invloed is. In overeenstemming met de landelijke ontwikkeling daalde het aantal meewerkende zoons in de landbouw sterker dan in de tuinbouw.

Het aantal "vreemde" arbeidskrachten is in Limburg van weinig betekenis. De leeftijdsopbouw heeft ondanks een iets sterkere afneming van het aantal jongeren nog een vrij stationnair karakter.

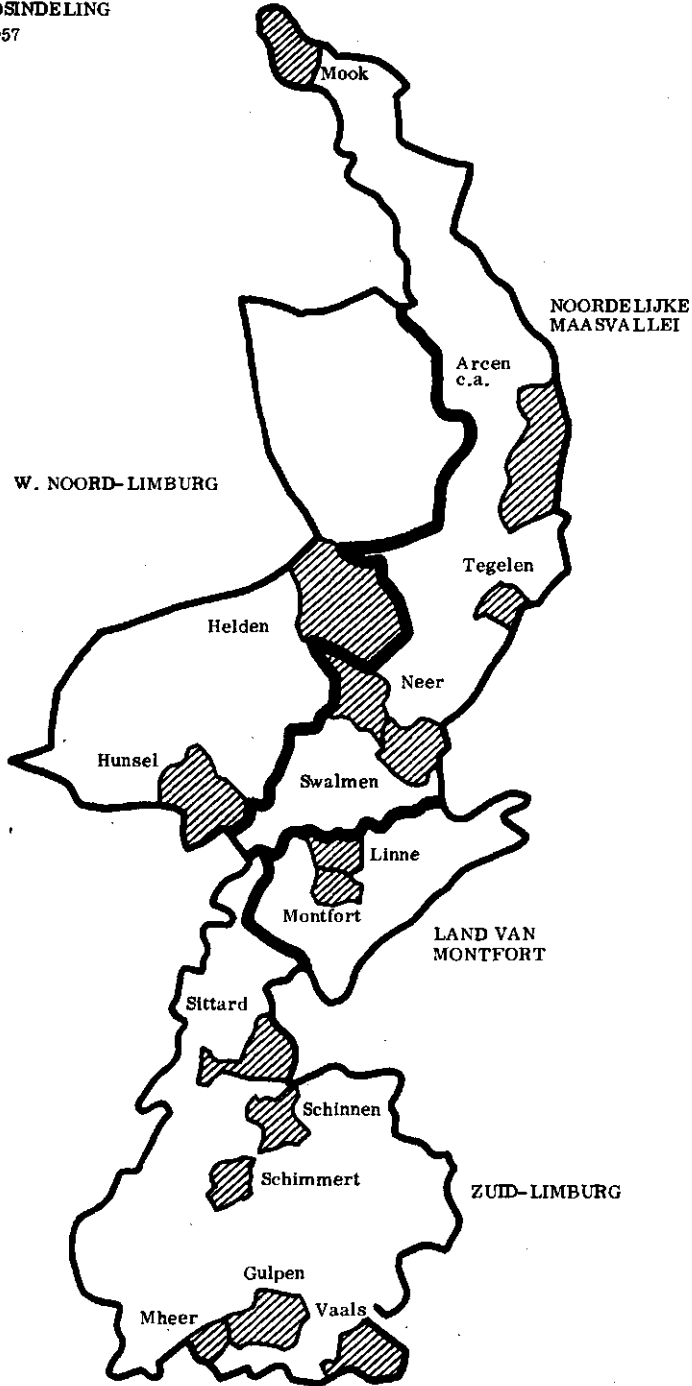
§ 2. De ontwikkeling van het aantal bedrijven en de bedrijfs grootte

De laatste decennia is het aantal bedrijven in Limburg sterk afgenomen en nam de gemiddelde bedrijfsoppervlakte toe.

Tabel 3. De ontwikkeling van het aantal land- en tuinbouwbedrijven in Limburg

Jaren	Landbouwbedrijven							Tuinbouwbedr.		
	1-5	5-10	10-15	15-20	20-30	≥30	≥1	gem. bedr.-gr.	bedr. to-taal	gem. bedr.-gr.
1947	6 521	5 321	.	.	637	309	16 054	8,13	2 282	2,27
1950	5 486	5 670	2 208	949	609	297	15 219	8,42	2 238	2,45
1955	4 661	5 742	2 371	1 081	524	285	14 664	8,79	2 504	2,57
1959	3 073	5 048	2 707	1 229	513	288	12 858	9,80	2 700	2,84
1965	2 208	3 738	2 756	1 260	626	273	10 861	10,72	3 600	2,62
1970	1 224	2 478	2 361	1 335	796	293	8 487	12,46	2 788	3,48

LANDBOUWGEBIEDSINDELING
VOLGENS C.B.S, 1957

Omstreeks 1960 was bijna twee derdedeel van de landbouwbedrijven in Limburg kleiner dan 10 ha. Hoewel dit aantal sterk afnam, is ook thans nog ruim 40% beneden deze grens. De gemiddelde bedrijfsgrootte steeg van 10 tot 12,5 ha. Het aantal bedrijven van 10-15 ha, dat aanvankelijk nog toenam, neemt de laatste jaren af, terwijl boven de 20 ha het aantal toeneemt.

Het aantal tuindersbedrijven is tot 1965 in tegenstelling met de landbouwbedrijven toegenomen. Sindsdien is echter een daling ingetreden, wat hoofdzakelijk een gevolg is van een sterke afnemning van de vollegrondsgroentebedrijven. 1)

Regionaal zijn wat de landbouwbedrijven betreft de verschillen in bedrijfsgroottestructuur en in de ontwikkeling sinds 1965 niet groot, zoals blijkt uit bijlage 1 2). Het aantal tuindersbedrijven is zeer belangrijk in de Noordelijke Maasvallei. Hierin bevindt zich het tuindersgebied rond Venlo. In Westelijk Noord Limburg zijn eveneens enkele belangrijke tuindersgemeenten gelegen nl. Horst, Helden en Sevenum. In Zuid-Limburg treft men meestal verspreid een aantal fruitteeltbedrijven aan en een aantal tuinbouwbedrijven rond Maastricht.

Ten slotte is in deze bijlage eveneens een vergelijking gemaakt met de ontwikkeling op de zandgronden en voor geheel Nederland. Hieruit blijkt, dat de afnemning van het aantal landbouwbedrijven in Limburg iets sterker is dan op de zandgronden en voor geheel Nederland. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte blijft desondanks nog achter bij de zandgronden en ligt aanmerkelijk lager dan voor het gehele land.

De bedrijfsoppervlakte is een zeer globale maatstaf voor de bedrijfsomvang, aangezien er aanmerkelijke verschillen zijn in intensiteit per oppervlakte. Een maatstaf die een betere informatie geeft over de bedrijfsomvang en die tevens kan dienen voor het meten van de arbeidsproductiviteit is de standaardbedrijfseenheid (sbe). Deze geeft een indruk van de netto-toegevoegde waarde die gemiddeld wordt verkregen. Voor elke produktierichting is per eenheid van produktie een aantal sbe vastgesteld, waardoor de verschillende produktierichtingen onder één noemer kunnen worden gebracht en aldus gesommeerd. Als norm voor de beoordeling van de bedrijfsomvang en arbeidsproductiviteit kan men stellen, dat bij een moderne en doelmatige bedrijfsvoering door één man een produktieomvang van 90-100 sbe kan worden gerealiseerd.

In bijlage 2 zijn de resultaten weergegeven van sbe-berekeningen ontleend aan de CBS-telling 1971. Hieruit blijkt duidelijk het regionaal verschil in bedrijfstype in Limburg en min of meer als gevolg hiervan ook een verschil in gemiddelde bedrijfsomvang in sbe. Zuid-Limburg geeft

---

1) Ir. W.H. Damen. De tuinbouw in Noord-Limburg I. LEI-studie 2.33 sept. 1971.

Ir. W.H. Damen. De tuinbouw in Noord-Limburg II. LEI-studie 2.39 febr. 1972.

2) In deze bijlage moest de officiële gebiedsindeling van het CBS worden gevolgd. Deze wijkt af v.d. groepsindeling van de enquête gemeenten.

het minst gunstige beeld, hetgeen o.a. veroorzaakt wordt door een vrij groot aantal weide- en akkerbouwbedrijven, die een vrij laag aantal sbe hebben. Over het geheel genomen echter is de situatie in Limburg iets gunstiger dan op de zandgronden in zijn geheel en wordt de landelijke gemiddelde bedrijfsomvang dicht benaderd.

§ 3. De ontwikkeling van het aantal bedrijven in de keuzegemeenten

Wat de bedrijfsgroottestructuur betreft en de ontwikkeling gedurende de laatste jaren blijken volgens de CBS-tellingen de keuzegemeenten vrij goed overeen te komen met de provincie in zijn geheel.

Tabel 5. Bedrijfsgroottestructuur in de keuzegemeenten

	Limburg			15 keuzegemeenten			Keuzegem. in 1970 in %
	1965	1970	index	1965	1970	index	
< 5 ha	10 560	5 312	50	1 730	847	49	16
5 - 10 ha	4 310	3 173	74	724	524	72	17
10 - 15 ha	2 883	2 545	88	459	414	90	16
15 - 20 ha	1 303	1 388	107	176	198	113	14
20 - 30 ha	652	845	130	91	144	158	17
≥ 30 ha	299	322	108	53	54	102	17
Alle beroepen	20 007	13 585	68	3 233	2 181	67	16
Landbouwers	11 339	8 831	78	1 852	1 422	77	16
Tuinders	3 600	2 788	77	597	455	76	16

In de provincie Limburg en in de keuzegemeenten is in de periode 1965-1970 volgens de CBS-bedrijfstellingen het aantal landbouw- en tuinbouwbedrijven jaarlijks met 5% afgenomen, d.w.z. met ruim 1% meer dan landelijk het geval was. In feite zal de afnemingsgraad iets geringer zijn geweest.

Sinds 1970 worden de bedrijven die kleiner zijn dan 10 sbe namelijk niet meer meegeteld, waardoor het afnemingsniveau iets te hoog is aangegeven. Dergelijke verschillen treden bij deze tellingen vaker naar voren en zijn een gevolg van het streven naar een grotere nauwkeurigheid van de tellingen, waardoor de vergelijkbaarheid met voorgaande jaren wordt bemoeilijkt en in dit geval een overschatting van de afnemingsgraad plaatsheeft.

Zoals elders in deze studie is vermeld, past het LEI een eigen beroepsindeling toe, die voor wat het criterium hoofdberoep landbouwer en tuinder betreft vrijwel gelijk is, maar waarbij ten gevolge van een nauwkeuriger beoordeling, meer grondgebruikers in de categorie niet-agrarisch worden geplaatst. Vooral voor het bepalen van het aantal landbouwers dat het bedrijf opheft of dat van beroep verandert, is uiteraard het juist vaststellen van het oorspronkelijk beroep belangrijk. Het onderzoek in de keuzegemeenten bevestigt de veronderstelling dat de reële afnemingsgraad

van het aantal landbouwbedrijven en tuindersbedrijven iets lager is dan uit de CBS-tellingen kan worden afgeleid. Gemiddeld zal dit 3 à 4% zijn geweest tegenover een percentage volgens de CBS-tellingen van 5 per jaar.

Tabel 6. Wijzigingen in het aantal bedrijven in de keuzegemeenten volgens een LEI-indeling en in Limburg volgens de CBS-telling

	Keuzegemeenten LEI-beroepsindeling per.1967 - 1972			Limburg CBS-beroepsindeling per.1965 - 1970		
	1967	1972	index	1965	1970	index
Landbouwers:						
< 5 ha	252	187	74	2 686	1 568	58
5 - 10 ha	511	321	63	3 738	2 478	66
10 - 15 ha	414	329	79	2 756	2 361	86
15 - 20 ha	201	186	93	1 260	1 335	106
≥ 20 ha	142	212	149	899	1 089	121
Landbouwers	1 520	1 235	81	11 339	8 831	78
Tuinders	552	458	83	3 600	2 788	77

De redenen van de overigens niet grote verschillen in ontwikkelings-tendenties, tussen het LEI en het CBS zijn, dat het CBS in laatstgenoemd jaar de bedrijven < 10 sbe buiten beschouwing heeft gelaten en dat de toepassing van het beroepscriterium door het CBS geleidelijk verbeterd werd. Bij de tuinders komen de verschillen iets duidelijker naar voren dan bij de landbouwers.

HOOFDSTUK II

De veranderingen in het aantal bedrijfshoofden 1)

In dit hoofdstuk wordt aan de orde gesteld in hoeverre en op welke wijze er in de onderzoeksperiode verandering in het aantal bedrijfshoofden, van wie het hoofdberoep boer of tuinder was of is, is opgetreden. Deze verandering komt tot stand door het uittreden uit en het toetreden tot die groep grondgebruikers. De uittreding heeft meestal op oudere leeftijd plaats door beroepsbeëindiging, maar kan ook het gevolg zijn van beroepsverandering en is dan minder afhankelijk van de leeftijd. De plaatsen die hierdoor vrij komen worden in de eerste plaats bezet door meewerkende zoons, die zelfstandig worden, en ook, zij het in beperkte mate, door anderen, waarvan een deel reeds een ander beroep heeft uitgeoefend. Na uittreden en vóór toetreden kunnen de desbetreffende personen toch wel bij de StULM geregistreerd zijn, omdat zij grond of vee hebben. Alvorens nader in te gaan op de veranderingen in de groep bedrijfshoofden met hoofdberoep boer of tuinder, wordt in § 1 een overzicht van de mutaties van de geregistreerden per beroepsgroep gegeven.

§ 1. Het aantal geregistreerden naar beroepsgroepen

Bij de LEI-onderzoekingen worden de geregistreerden naar de volgende categorieën onderscheiden:

- A : het hoofdberoep is landbouwer, veehouder of tuinder;
- B : " " " " " " " " met een nevenberoep;
- C : met als hoofdberoep, géén boer of tuinder;
- D : rustende beroepspersonen met grondgebruik;
- Ov. : instellingen, stichtingen, N.V.'s, e.d. met grondgebruik.

In tabel 7, op blz. , wordt een overzicht van het aantal geregistreerden per beroepsgroep aan het begin en aan het einde van de onderzoeksperiode gegeven. Hieruit blijkt dat er zich behalve door het verdwijnen en het nieuw komen van grondgebruikers, ook veranderingen voordoen door wisseling van beroepsgroep.

---

1) Voor zover in dit hoofdstuk sprake is van bedrijfshoofden c.q. exploitanten zijn hierbij steeds ook de medeexploitanten van bedrijven met een gemeenschappelijke exploitatie inbegrepen, tenzij uitdrukkelijk anders is vermeld.

Tabel 7. Aantal geregistreerden in 1967 en 1972 per beroepsgroep

		A+B 1972	C 1972	D 1972	Ov. 1972	Verdwenen 1967-1972
A + B 1967	2 252	1 569	92	70	-	521
C 1967	618	21	288	23	-	286
D 1967	260	3	2	57	-	198
Ov. 1967	24	-	-	-	15	9
Totaal	3 154	1 593	382	150	15	1 014
Nieuw 1967-1972	290	238	43	8	1	
Aantal in 1972	2 430	1 831	425	158	16	

De A+B-bedrijfshoofden maakten in 1967 + 71% van de grondgebruikers uit, ca. 20% behoorde toen tot de C- en 8% tot de D-groep. In de periode 1967-1972 heeft dit beeld zich gewijzigd ten gunste van de A+B-groep door een relatief sterkere daling van het aantal C- en D-grondgebruikers. In 1972 bestond 75% van de grondgebruikers uit A+B-bedrijfshoofden.

In vijf jaar tijd is het aantal A+B-bedrijfshoofden met 18,7% afgenomen, wat overeenkomt met 3 à 4% per jaar. Deze vermindering is veroorzaakt door het hoge percentage bedrijfshoofden dat uit de registratie is verdwenen (23) en door verschuivingen tussen de beroepsgroepen. Van de A+B-groep ging er respectievelijk ruim 4% en ruim 3% naar de C- en D-groep.

Van de C-grondgebruikers in 1967 heeft in de daaropvolgende 5 jaar ongeveer de helft het grondgebruik beëindigd. In de D-groep verdween zelfs drie vierde deel.

Tussen de land- en de tuinbouwsector blijken nauwelijks verschillen te bestaan. Ook regionaal zijn er in de provincie weinig verschillen. Wel zijn er in Zuid-Limburg iets minder A+B-bedrijfshoofden en iets meer D-bedrijfshoofden dan in de andere gebieden. In Noord-Limburg is het aantal C-bedrijfshoofden relatief lager dan in Midden- en Zuid-Limburg. Dit is voornamelijk veroorzaakt doordat in de periode 1967-1972 in Noord-Limburg meer C-bedrijfshoofden het grondgebruik hebben beëindigd.

Vergeleken met de ontwikkeling in 1966-1971 op de Drentse Zandgronden 1), alsmede in de Friese weidestroken en de Wouden 2) is het aantal A+B-bedrijfshoofden in Limburg sterker afgenomen. Dit is een gevolg van een hoger percentage uit de registratie verdwenen A+B-bedrijfshoofden in vergelijking met eerstgenoemde gebieden.

- 1) Veranderingen in het aantal bedrijfshoofden en bedrijven op de Drentse zandgronden in de periode 1966-1971, rapport 2.45.
- 2) Veranderingen in het aantal bedrijfshoofden en bedrijven in de Friese weidestroken en in de Wouden in de periode 1966-1971, rapport 2.46.

§ 2. De uitgetreden bedrijfshoofden

In de periode 1967-1972 is niet minder dan 30% van de A+B-bedrijfs-
hoofden als zodanig verdwenen, van de landbouwers iets meer (31%) dan
van de tuinders (29%). Door beroepsbeëindiging trad 17% uit deze groep,
door beroepsverandering 9%, terwijl 4% kwam te overlijden (zie tabel 8).
Uittreding door beroepsverandering is in de tuinbouwsector vaker voor-
gekomen (ruim 14%) dan in de landbouwsector (bijna 8%), uittreding door
beroepsbeëindiging daarentegen minder vaak (resp. ruim 11% en 19%).
In Noord-Limburg, waar ruim 40% van de A+B-bedrijfshoofden in 1967
een tuinbouwbedrijf exploiteerde (in geheel Limburg ruim 25%), is uit-
treding door beroepsverandering dan ook belangrijker en uittreding door
beroepsbeëindiging minder belangrijk geweest dan in Midden- en Zuid-
Limburg.

Tabel 8. Beroepsbeëindiging en beroepsverandering naar leeftijd en oppervlakte

Leeftijd/ opper- vlakte	Aantal expl. in 1967	% exploitanten verdwenen door ¹⁾			
		over- lijden	beroeps- beëindiging	beroeps- verandering	to- taal
< 40 jaar	768	1	1	12	14
40 - 49 "	556	1	2	12	15
50 - 54 "	261	5	11	13	29
55 - 59 "	256	5	28	8	41
≥ 60 "	411	11	64	0	75
totaal	2 252	4	17	9	30
< 5 ha	758	4	18	15	37
5 - 10 "	618	4	23	10	37
10 - 15 "	469	4	13	6	23
15 - 20 "	233	3	12	3	18
≥ 20 "	174	2	10	2	14

1) Exclusief bedrijfswisselingen.

Reeds vóór de 60-jarige leeftijd zijn er enkele gevallen van beroeps-
beëindiging, maar over het algemeen is men ouder als men ermee op-
houdt.

Gedurende de onderzoeksperiode heeft ruim drie vijfde van de boeren
en tuinders die aan het begin daarvan 60 jaar of ouder waren, het beroep
beëindigd. De gemiddelde leeftijd waarop dit (excl. de invloed van over-
lijden) plaats had bedroeg 64 jaar.

Beroepsverandering heeft zich, in tegenstelling tot wat men zou ver-
wachten, niet hoofdzakelijk in de jongere leeftijdsklassen voorgedaan.
Uit tabel 8 blijkt dat er t.a.v. dit aspect tot een leeftijd van ca. 55 jaar
geen verschil is en dat zelfs op latere leeftijd beroepsverandering nogal
eens heeft plaatsgehad. De gemiddelde leeftijd van beroepsverandering

ligt dan ook hoog, namelijk 44 jaar.

Beroepsbeëindiging is naar verhouding meer voorgekomen op kleine dan op grotere bedrijven, hetgeen hoofdzakelijk wordt veroorzaakt doordat op de kleinere bedrijven meer oude bedrijfshoofden zijn. Opvallend is dat op de bedrijven beneden 5 ha het percentage beëindigingen lager was dan in de grootteklasse van 5 tot 10 ha. Dit komt omdat in deze grootteklasse veel tuinders voorkomen, waaronder naar verhouding minder oudere bedrijfshoofden zijn.

Beroepsverandering blijkt eveneens in de kleinere grootteklassen meer voor te komen. Bij de landbouwers zijn het vooral de kleinere boeren die van beroep veranderen. In de laagste klasse wordt het percentage nog iets verhoogd doordat beroepsverandering bij de tuinders meer voorkomt.

In de periode van onderzoek heeft 3,4% van de A+B-bedrijfshoofden gebruik gemaakt van de beëindigingsregeling van het O.- en S.-fonds. Gedurende de onderzoeksperiode viel een toeneming te constateren, hetgeen verband houdt met een iets gunstiger regeling sinds 1 januari 1971. Het gebruik maken van deze beëindigingsregeling ging in ruim de helft van de gevallen gepaard met beroepsverandering. De werking van de beëindigingsregeling blijkt derhalve sterker te zijn bij de personen die van beroep willen of gaan veranderen. Van de beroepsbeëindigingen verliep slechts 8% via deze regeling, terwijl dit voor de beroepsveranderingen 20% was.

Na beroepsverandering en na beroepsbeëindiging kunnen de betreffende personen nog wel geregistreerd blijven. Wij hebben dan te maken met de overgang van A+B- naar C- respectievelijk D-groep. Van alle beroepsveranderaars hield 36% en van de beroepsbeëindigers 18% nog grond aan. Deze overgang betekende doorgaans wel een belangrijke inkrimping van de oorspronkelijke oppervlakte zoals uit tabel 9 blijkt.

Tabel 9. Grondgebruik bij beroepsverandering en -beëindiging

	Aantal le exploit.	Gem. bedr.oppervlakte	
		1967	1972
Beroepsverandering met grondgebruik nadien	78	6,24	4,34
Beroepsbeëindiging met grondgebruik nadien	54	7,12	2,44
Beroepsverandering en geen grond nadien	123	5,38	0
Beroepsbeëindiging en geen grond nadien	369	8,30	0

Gemiddeld waren de bedrijven van de beroepsveranderaars in 1967 iets kleiner dan van de beëindigers. Dit verschil spreekt iets meer, indien men bedenkt dat vóór dat de beroepsbeëindiging plaatsheeft in vele gevallen reeds grond wordt afgestoten. Verder blijkt uit deze tabel dat

bij beroepsverandering vaker en meer grond wordt aangehouden dan bij beroepsbeëindiging.

Nadere informatie over de beroepsverandering geeft tabel 10.

Tabel 10. Beroepsveranderaars naar leeftijd, positie in de landbouw en naar gekozen beroepssector

Beroepssectoren	Landbouwers en tuinders					Land- bouwers	Tuin- ders		
	< 40	40-50	≥ 50	alle					
	jaar	jaar	jaar	leeftijden		abs	abs		
	absoluut			%					
Fabrieksarbeider	23	24	12	59	28	30	29		
Employé 1)	11	9	9	29	14	20	9		
Ongeschoold arbeider	8	9	9	26	12	13	13		
Agrarisch loondienst	7	8	2	17	8	7	10		
Agrar. verwant loond.	4	5	4	13	6	7	6		
Bouwwakarbeider	5	4	4	13	6	11	2		
Div. geschoolde ber. 2)	7	4	2	13	6	7	6		
Niet agrar. zelfst.	4	3	3	10	5	5	5		
Agrar. verwant zelfst.	3		2	5	2	5	0		
Overige beroepen 3)	19	2	7	28	13	24	4		
Totaal	abs		91	68	54	213	100	129	84
	in %		12	12	6	9		8	14

1) Werknemers in overheidsdienst, o.a. plantsoenarbeider.

2) In loondienst.

3) O.a. magazijnbediende, vertegenwoordiger, etc.

Fabrieksarbeider blijkt het meest gekozen beroep te zijn, terwijl hiernaast een belangrijk aantal personen ging werken in gemeentedienst, bij het waterschap en andere instanties. Slechts een betrekkelijk gering deel bleef in loondienst in de agrarische sector werkzaam.

Behalve het werken in het bouwvak waren de andere diverse beroepen moeilijk te groeperen, omdat gegevens omtrent de verrichte werkzaamheden, de ingenomen positie in de bedrijven en over de dienstverhouding ontbreken.

Over het algemeen is er geen duidelijk verband tussen de leeftijd en het gekozen beroep. Tussen de boeren en tuinders is er evenmin een duidelijk verschil in keuze te zien. Wel is er een verschil tussen de grotere en kleinere boeren. Eerstgenoemden onderscheiden zich door het kiezen van over het algemeen hoger gekwalificeerde beroepen, terwijl slechts weinigen als fabrieksarbeider gaan werken.

Hoewel het aantal beroepsveranderingen gering is, nl. slechts 9% in de onderzoeksperiode, blijkt er enig verschil te zijn in de gebieden. In het Noorden is het percentage anderhalf keer zo hoog als in de andere gebieden. Dit wordt veroorzaakt doordat bij de tuinders het aantal beroepsveranderingen bijna tweemaal zo hoog is als bij de landbouwers.

§ 3. De toegetreden bedrijfshoofden

In dit onderzoek is naast de toetreding vanuit de aankomende generatie boeren en tuinders en door het boer worden van personen met een ander beroep ook de voortzetting van het bedrijf door een weduwe als toetreding beschouwd. Laatstgenoemde gevallen kwamen nl. in een te klein aantal (18) voor om als een aparte groep te behandelen.

In tabel 11 zijn per grootteklasse het verdwijnen en nieuw komen van exploitanten vermeld.

Tabel 11. Het aantal toegetreden en uitgetreden exploitanten

Ge- bied	Ber.- groep	Gr. klas. in ha	Aant. exploit.			Uitgetreden exploit. 1)		Toegetreden exploit. 1)			
			1967	1972		abs	in % v.1967	abs	in % van		
				abs	ind. 2)				1967	1972	het tot.
Alle	lb.	<10	820	543	66	355	43	105	13	19	35
Keu- zege- meen- ten	id.	10-20	680	570	84	152	22	69	10	12	23
	id.	≥20	169	245	145	29	17	43	25	18	14
	id.	tot.	1 669	1 358	81	536	32	218	13	16	72
	td.	tot.	583	480	82	180	31	84	14	18	28
	lb.+td.	tot.	2 252	1 838	82	716	32	302	13	16	100
Nrd.	lb.+td.	tot.	1100	915	83	338	31	153	14	17	51
Mid.	id.	tot.	651	517	79	215	33	81	12	16	27
Zd.	id.	tot.	501	406	81	163	33	68	14	17	22

1) Incl. bedrijfswisselingen.

2) 1967 = 100.

Het aantal uitgetreden bedrijfshoofden is ruim tweemaal zo groot als het aantal toegetredenen. In de landbouw is de uittreding iets sterker en de toetreding iets geringer dan in de tuinbouw.

Vooraf op de kleine landbouwbedrijven is de uittreding zeer sterk. Men zou verwachten dat de toetreding hier het geringst zou zijn. Dit is niet het geval, omdat men zich richt op de veredelingsproductie.

Op de landbouwbedrijven boven de 20 ha is de toetreding sterker dan de uittreding. Dit komt hoofdzakelijk doordat men kans ziet om het bedrijf te vergroten bij overneming. In dit geval is er dus sprake van verschuiving naar een hogere grootteklasse geweest.

Toetreding tot de A+B-groep heeft overigens niet alleen plaats door beroepsaanvaarding van de jongere generatie.

Tabel 12. Wijze van toetreden per grootteklasse

	Aantal toegetr. exploit. tanten)	% toegetreden exploit. naar wijze van toetreden				
		voor de le maal toegetr.	door overl. echtgen.	geh. met wed.	van beroep had grond en/of vee	veranderd had geen gr. en/of vee
< 5 ha	113	69	5	1	13	12
5 - 10 ha	49	80	8	2	2	8
10 - 15 ha	41	83	10	2	2	2
15 - 20 ha	25	88	12	-	-	-
≥ 20 ha	34	94	3	-	-	3
Totaal	262	78	7	1	6	7

1) Excl. bedrijfswisselingen.

Ruim driekwart van de toegetreden exploitanten kwam uit de aankomende generatie en 13% trad door beroepsverandering toe. Laatstgenoemde groep had derhalve eerst een ander beroep, dat door bijna de helft van hen werd gecombineerd met grondgebruik en/of het houden van vee. In Noord-Limburg is toetreding door beroepsverandering relatief vaker voorgekomen dan in de beide andere deelgebieden; met name tot de landbouwsector zijn in eerstgenoemd gebied meer exploitanten op deze wijze toegetreden, terwijl zij daarvoor geen grond in gebruik hadden of vee hielden.

Toetreding door beroepsverandering treft men vooral aan op de bedrijven beneden 5 ha, waar deze gevallen ca. een kwart van de nieuwe exploitanten uitmaken. De reeds geconstateerde belangstelling voor een bedrijf van een dergelijke grootte blijkt derhalve voor een niet onbelangrijk deel van de zijde van deze beroepsveranderaars te komen. Toch is in de onderzoekperiode nog bijna 70% van de toegetreden exploitanten van bedrijven kleiner dan 5 ha afkomstig uit de aankomende generatie. Hoewel dit percentage beïnvloed wordt door dat van de tuinders (78%), blijkt ook bij de landbouwers 59% minder dan 5 ha cultuurgrond te hebben. Vergeleken met de situatie op de Drentse Zandgronden en in het Friese onderzoekgebied is laatstgenoemd cijfer hoog, waaraan de in Limburg veel sterker ontwikkelde veredelingslandbouw niet vreemd zal zijn.

De gemiddelde leeftijd van toetreding vanuit de aankomende generatie is ca. 30 jaar en daarmee aanmerkelijk lager dan op de reeds genoemde Drentse en Friese zandgronden (respectievelijk 34 jaar en ca. 36 jaar). De leeftijd van zelfstandig worden wordt beïnvloed door de ontwikkeling van het aantal opvolgers. Neemt dit namelijk af, dan zijn er relatief minder zoons die op jonge leeftijd zelfstandig worden. Het is evenwel niet uitgesloten dat in de toekomst de opvolgers op jongere leeftijd zelfstandig zullen worden.

Thans volgt een overzicht van de beroepen van de exploitanten die een ander beroep uitoefenden voordat zij boer of tuinder werden.

	Aantal
Agrarisch verwant zelfstandig	2
" " loondienst	3
" loondienst	7
Niet-agrarisch zelfstandig	3
" " loondienst	20
Onbekend	1

De betreffende bedrijfshoofden kwamen merendeels (64%) uit de niet-agrarische sector, waarbij de loontrekkenden sterk overheersten (87%). Voorts werkte ca. 20% van de beroepsveranderaars vóór de aanvaarding van het zelfstandige agrarische hoofdberoep in loondienst in land- of tuinbouw en 14% in een agrarisch verwant beroep.

§ 4. De bedrijfswisseling

In het kader van dit onderzoek is van bedrijfswisseling sprake indien een bedrijfshoofd een A+B-bedrijf verlaat en een ander A+B-bedrijf gaat exploiteren. Dit proces kan zich volledig binnen de onderzoeksgemeente afspeelen, maar ook ten dele erbuiten. In het eerste geval is het bedrijfshoofd in beide jaren in het onderzoek aanwezig, zodat er in feite geen sprake van uittreding en toetreding als bedrijfshoofd in de onderzoeksgemeente is. In het laatste geval evenwel verdwijnt een bedrijfshoofd uit het onderzoek dan wel komt er een nieuwe bij. In groter verband gezien is er dan echter evenmin sprake van uit- of toetreding.

Tabel 13. De bij bedrijfswisseling betrokken bedrijfshoofden

Positie bedrijfs- hoofd	Binnen de gemeente		Buiten de gemeente	
	vanaf 1967	vanaf 1972	vertrokken exploitanten	nieuwe exploitanten
1e exploitant	10	8	17	32
2e exploitant	4	-	1	-
3e exploitant	1	-	-	-
Alle exploitanten	15	8	18	32

Aangezien de wisselingen vaak gepaard gaan met veranderingen in de bedrijven of zelfs met opheffing, was het niet mogelijk om de betreffende bedrijfshoofden en bedrijven buiten beschouwing te laten. Afhankelijk van het doel van de in dit onderzoek weergegeven tabellen zijn de bedrijfswisselingen al of niet opgenomen en in enkele gevallen slechts gedeeltelijk.

De moeilijkheden die er met het criterium bedrijfswisselaars ontstonden komen naar voren uit de vermelde aantallen bedrijfshoofden binnen de gemeente (tabel 13). Vanuit de beginsituatie geredeneerd, komt men tot een aantal van 15, terwijl vanuit 1972 gezien slechts 8 bedrijfshoofden

als wisselaar zijn beoordeeld. 1)

Het ontstaan van dit verschil had meerdere oorzaken. De beoordeling werd bemoeilijkt omdat in vele gevallen sprake was van wijzigingen in maatschappen, terwijl ook vaak splitsing van bedrijven voorkwam, al of niet in de vorm van een schijnsplitsing van tijdelijke aard. Wijziging van het registratienummer van hetzelfde bedrijfshoofd gaf mede aanleiding tot een verschil in beoordeling.

Bij het nagaan van het jaarlijks verloop gedurende deze periode bleek, dat het werkelijk aantal bedrijfswisselaars binnen de gemeente in feite beperkt bleef tot een achttal bedrijfshoofden.

Bij de bedrijfswisselingen buiten de gemeente was het aantal vertrokken bedrijfshoofden minder groot dan het aantal nieuwe, dat zich in de gemeente vestigde. Het totaal aantal bedrijfswisselingen bedraagt overigens slechts enkele tienden van procenten per jaar. Dit is gering, indien men dit vergelijkt met de resultaten van vroegere onderzoeken die ca. 1 procent per jaar vaststelden. 1)

Het motief tot bedrijfswisseling berust over het algemeen niet op bedrijfsvergroting. De nieuwe bedrijven waren weinig groter dan de bedrijven die werden verlaten (gemiddeld resp. 12 en 9 ha). Hoewel er bij de verlaten bedrijven veel opheffing en samenvoeging plaatshad (70%), stond hiertegenover dat 40% van de weer aanvaarde bedrijven nieuw ontstond ten gevolge van stichting of splitsing. Verder waren het over het algemeen jongere bedrijfshoofden die van bedrijf wisselden.

§ 5. De bedrijven van de uitgetreden en toetrededen bedrijfshoofden en de bedrijfsverdracht

In deze paragraaf wordt nader ingegaan op de bestemming van de bedrijven van de uitgetreden bedrijfshoofden en op de wijze van verkrijgen van een bedrijf door toetrededen grondgebruikers 2). Over bovengenoemde bestemming geeft tabel 14 op blz. 34 verdere informatie. Hierbij is onder meer onderscheid gemaakt tussen beroepsverandering en beroepsbeëindiging van het bedrijfshoofd.

Van de bedrijven van de uitgetreden A+B-bedrijfshoofden is 25% als A- of B-bedrijf gecontinueerd, werd de helft opgeheven en 25% voortgezet in de C- of D-groep. Van de 25% gecontinueerde bedrijven werd 23% overgedragen en 2% voortgezet door een mede-exploitant.

Bij beroepsverandering werden naar verhouding beduidend minder bedrijven in de A+B-groep gecontinueerd dan bij beroepsbeëindiging en meer opgeheven. Bij overlijden van het bedrijfshoofd is 42% van de bedrijven gecontinueerd. Vergeleken met Drenthe zijn met name bij beroepsbeëindiging meer bedrijven opgeheven en bij beroepsverandering

---

1) Bedrijfsopvolging en beroepskeuze in land- en tuinbouw (LEI-1959).

Bedrijfsopvolging en wisseling in het gebruik van de grond (LEI-1962).

2) Het gaat hierbij alleen om 1e exploitanten ten einde dubbeltellingen met het aantal bedrijven te voorkomen.

Tabel 14. Beroepsverandering, beroepsbeëindiging, bestemming van de bedrijven

Wijze van uitreden le exploitanten 1)	Aantal verdwenen le exploitanten	Bestemming van de bedrijven (%)			
		gecont. als A+B-bedr. overgedragen	door mede-exploitant	opgeheven en fusie	naar C of D
overlijden	78	37	5	51	7
beroepsbeëindiging	345	31	2	46	21
beroepsverandering	201	5	1	55	39
Totaal	624	23	2	50	25

1) Excl. 27 bedrijfswisselingen.

meer in de C- of D-groep voortgezet. Bijlage 3 geeft uitvoeriger informatie over de bestemming van de bedrijven die vrijkomen door verschillende oorzaken van uitreden door bedrijfshoofden en door bedrijfswisseling.

Uit de tabel blijkt, dat in een aantal gevallen het bedrijf wordt voortgezet door een mede-exploitant. Het aantal opgeheven bedrijven kan overigens uit deze tabel niet nauwkeurig worden afgeleid, omdat ten gevolge van bedrijfswisseling ook opheffing plaatsheeft, zoals in hoofdstuk III zal blijken. Ook deze bedrijfswisselingen zijn niet opgenomen.

Van de toetredenen le exploitanten nam 63% een bedrijf over, kwam 29% door stichting of splitsing aan een nieuw bedrijf, terwijl 7% door afstoting van het vroegere hoofdberoep of althans door van de landbouw het hoofdberoep te maken, boer of tuinder werd (bijlage 2).

Van de in de A+B-groep overgedragen bedrijven ging 7% over aan één of meer mede-exploitant(en), 56% naar een zoon, 4% naar een schoonzoon, 10% naar een echtgenote, 7% naar overige familie en 16% naar een vreemde. Overdracht aan familie is dus sterk in de meerderheid.

Tabel 15. Overdracht van gecontinueerde A+B-bedrijven

Wijze van uittr.le expl.	Aant.voortgezette bedr.	Bedrijven voortgezet door (%)					
		mede-expl.	zoon	schoon-zoon	echtgenote	andere fam.de	vreemde
Overlijden	33	12	12	-	46	12	18
Ber.beëind.	113	5	75	6	-	4	10
ber.verand.	12	8	-	-	-	25	67
Totaal	158	7	56	4	10	7	16

Overdracht aan een (schoon) zoon is vrijwel uitsluitend voorgekomen bij beroepsbeëindiging. Bij beroepsverandering zijn de bedrijven, indien zij werden gecontinueerd, veelal in handen van vreemden overgegaan.

De gemiddelde leeftijd van de uitgetreden bedrijfshoofden bij overdracht is ruim 62 jaar. Bij overdracht aan een (schoon) zoon heeft men gemiddeld eerst op een leeftijd van ruim 66 jaar afstand van het bedrijf gedaan, hetgeen aanmerkelijk hoger is dan in Drenthe en Friesland (respectievelijk 61 en ca. 60 jaar). Op gemiddeld 29-jarige leeftijd heeft de (schoon) zoon het bedrijf van (schoon) vader overgenomen, dus op iets jongere leeftijd dan bij bedrijfsaanvaarding in het algemeen (ca. 30 jaar).

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat de laatste jaren de leeftijd van overdracht is vervroegd. Bij de berekening van de gemiddelde leeftijd van bedrijfsafstand en bedrijfsaanvaarding is de gemeenschappelijke exploitatie meegerekend, welke exploitatievorm kan leiden tot een op latere leeftijd overdragen aan de zoon en tot een later zelfstandig worden van de zoon. Desondanks kan worden gesteld dat de gemiddelde leeftijd van afstand doen ten gunste van de (schoon) zoon hoog en de gemiddelde leeftijd van overneming van het (schoon) ouderlijk bedrijf laag is. Er bestaat in het gebied van onderzoek derhalve een relatief grote generatie-afstand, hetgeen kan wijzen in de richting van overdracht aan de jongere of jongste (schoon) zoon.

§ 6. De gemeenschappelijke exploitatie

In dit onderzoek is van gemeenschappelijke exploitatie sprake, wanneer meer dan één bedrijfshoofd geregistreerd is voor hetzelfde bedrijf en het bedrijf dus gezamenlijk gevoerd wordt. Er zijn verschillende redenen die pleiten voor deze gemeenschappelijke exploitatie.

Bij een gezamenlijke exploitatie door vader en zoon bijvoorbeeld kan de zoon reeds in een vrij vroeg stadium in het bedrijf worden opgenomen. Hij kan als deelgenoot een eigen vermogen vormen, hoewel dit ook door het toekennen van loon mogelijk is. Indien hij reeds mede-exploitant is heeft hij een gunstiger positie als opvolger en kan de bedrijfsoverdracht en vererving soepeler verlopen.

Bij een combinatie van twee broers zijn eveneens voordelen te noemen. Het benodigde kapitaal voor bedrijfsoverneming kan in de regel gemakkelijker worden verkregen, terwijl men niet genoodzaakt is om gebruik te maken van schaarse vreemde arbeid.

Naast de voordelen van de gemeenschappelijke exploitatie zijn er ook nadelen op te noemen, die berusten op vele eisen die gesteld moeten worden aan bedrijfshoofden en bedrijf, maar waarop we hier niet verder in zullen gaan. De verschillende vormen, waarin de gemeenschappelijke exploitatie in de onderzoeksgemeenten voorkomt blijkt uit tabel 16 (zie op blz. 36).

Op de noordelijke zandgronden werd bijna 10% van de bedrijven gemeenschappelijk geëxploiteerd. In Limburg lag dit lager, voornamelijk, omdat de vader-zoon-combinatie hier vrijwel niet voorkomt. In de tuinbouw wordt slechts 4% van de bedrijven gemeenschappelijk geëxploiteerd

Tabel 16. De gemeenschappelijke exploitatievormen

Exploitatie- vorm	Aantal gemeenschappelijk geëxploiteerde bedr.	
	1967	1972
1. (Schoon)vader-zoon	7	7
2. (Broer(s)-zuster(s))	121	93
3. Overige vormen		1
Totaal	128	101

tegenover 7% in de landbouw. Het weinig voorkomen zal overigens ook verband houden met de geringe bedrijfsomvang zoals blijkt uit tabel 17.

Tabel 17. De gemeenschappelijke exploitatie naar grootteklasse

Grootteklasse in ha	1967		1972	
	aantal	% v. tot.	aantal	% v. tot.
< 5	30	4	23	4
5 - 10	31	5	16	4
10 - 15	28	7	20	6
15 - 20	19	9	18	10
≥ 20	20	14	24	11
Totaal	128	6	101	6

Op de bedrijven groter dan 15 ha treft men ongeveer tweemaal zoveel gemeenschappelijke exploitatie aan. In de periode van onderzoek is het aantal gedaald, maar zijn de wijzigingen in de grootteklassen overigens gering. De aantalswijzigingen in het aantal bedrijfshoofden die hieraan deelnemen zijn iets sterker dan bij de andere bedrijfshoofden.

Van de 180 mede-exploitanten verdwenen er 59, terwijl er 29 toetreden. De redenen van verdwijning en de wijze van toetreding gaven eveneens enige verschillen te zien met de totale groep. Er waren namelijk iets meer beroepsbeëindigingen en iets meer beroepsaanvaardingen, hetgeen vooral verband houdt met het tijdelijk karakter van de vader-zoon-exploitatie.

HOOFDSTUK III

De veranderingen in het aantal bedrijven

Zoals reeds in de inleiding is vermeld, staan in dit hoofdstuk de bedrijven centraal, met name de omvang van de aantalsvermindering en de wijze waarop dit proces zich voltrok. De in het vorige hoofdstuk geconstateerde vermindering van het aantal bedrijfshoofden was uiteraard van invloed op de ontwikkeling van het aantal bedrijven.

Het onderscheid in grondgebruik door agrariërs (A- en B-bedrijven) en niet-agrariërs (C- en D-bedrijven), zoals dat in hoofdstuk II is gehanteerd, is ook hier toegepast. Ter plaatse is de motivering van dit onderscheid, evenals een omschrijving van de onderscheiden categorieën weergegeven.

§ 1. Het aantal bedrijven en de mutaties naar beroepsgroepen

In de 15 gemeenten van onderzoek werden per 1 mei 1967 2 072 bedrijven door grondgebruikers (geregistreerden) met als hoofdberoep landbouwer, veehouder of tuinder geëxploiteerd (groepen A en B). 1) Vijf jaar later was het aantal A- en B-bedrijven gereduceerd tot 1 693, per saldo een vermindering van 18,3% t.o.v. het aantal in 1967. Een jaarlijkse vermindering dus van 4%. 2)

Het aantal bedrijven in de groepen C en D verminderde in dezelfde periode per saldo met 34,1%, hetgeen neerkomt op 8% per jaar.

Bovengenoemde aantalsvermindering was enerzijds het gevolg van opheffing van bedrijven, terwijl anderzijds stichting van nog niet eerder geregistreerde bedrijven plaatshad. Verder kwamen, vooral door beroepsverandering en beroepsbeëindiging, een aantal A- en B-bedrijven in de beroepsgroepen C en D terecht. Het omgekeerde deed zich ook voor, zij het in geringe mate.

Een ondervinding in de gebieden Noord-, Midden- en Zuid-Limburg leverde m.b.t. de vermindering van het aantal A- en B-bedrijven, geen noemenswaardige verschillen op. In Zuid-Limburg werden jaarlijks wat minder bedrijven opgeheven, doch dit werd meer dan volledig gecompenseerd door een relatief grotere overgang naar de groepen C en D en een

---

1) Aangezien het aantal bedrijfshoofden (1e exploitanten) met een nevenberoep vrij gering is, zal dit onderscheid verder niet ter sprake komen. Overigens nam hun aantal toe van 70 (3,4%) in 1967 tot 79 (4,7%) in 1972.

2) Volgens de formule $(1-d)^n$.

geringer aantal nieuw gestichte bedrijven. In een der volgende paragrafen wordt dit nader bekeken.

Vergelijken we Limburg met de provincies Friesland en Drenthe dan blijkt enige gelijkheid met het Friese zandgebied "De Wouden". Hier gingen echter belangrijk minder A- en B-bedrijven over naar de groepen C en D, terwijl in Limburg dubbel zoveel nieuwe tuinbouw- en veredelingsbedrijven ontstonden, met name in Noord-Limburg (gemeente Helten).

Het naar verhouding grote aantal opgeheven C- en D-bedrijven heeft voor ruim de helft (58%) betrekking op C-bedrijven. Het aantal A- en B-bedrijven dat in de groep C en D terecht kwam is ruim zevenmaal zo groot als de verandering in omgekeerde richting, in Zuid-Limburg zelfs tienmaal zo groot. Heeft het bedrijfshoofd eenmaal de land- of tuinbouw verlaten - met behoud van grond en/of vee - dan komt volledige terugkeer 1) in de agrarische sector nog slechts sporadisch voor. Het behoud van grond en/of vee kwam overigens bij beroepsverandering (overgang naar groep C) meer voor dan beroepsbeëindiging (overgang naar groep D).

In 5 jaar tijd verdween 23,4% van de bedrijven uit de groepen A en B. Twee derde deel van dit aantal werd opgeheven en op een derde werd het grondgebruik of de veehouderij - veelal in geringere omvang - voortgezet, als neven- of als restbedrijf. Niet altijd door hetzelfde bedrijfshoofd, maar soms ook - in één op de 8 gevallen - door een ander bedrijfshoofd.

In Noord-Limburg verdwenen in genoemde periode wat meer A- en B-bedrijven (24,2%) dan in Midden- en Zuid-Limburg (resp. 22,2% en 22,9%). In Midden-Limburg was de vermindering van het aantal tuinbouwbedrijven en het aantal D-bedrijven naar verhouding duidelijk sterker dan in de beide andere gebieden. Het aantal C-bedrijven nam er minder af.

Bovengenoemde vermindering van het aantal A- en B-bedrijven (485) werd gedeeltelijk gecompenseerd doordat er nieuwe A- en B-bedrijven bijkwamen (106). Hiervan waren er 84 nog niet eerder geregistreerd, terwijl er 22 uit de groepen C en D overkwamen naar A en B. Hoewel het aantal nieuwe bedrijven in verhouding tot de verdwenen bedrijven aantrekkelijk laag is, is het toch een opvallend verschijnsel, dat zijn verklaring vindt in de veredelingssector en de tuinbouw.

---

1) De overgang van groep C naar groep A is niet altijd een terugkeer naar de agrarische sector. Een (gering) aantal niet-agrariërs met grondgebruik en/of veehouderij, is na verloop van tijd zijn (agrarisch) nevenberoep als hoofdberoep gaan uitoefenen.

Tabel 18. Verandering van het aantal bedrijven per beroepsgroep

Broeps- groepen	Aantal bedrijven												
	per 1 mei		opgeheven		naar C en D van C en D				nieuw gesticht		per 1 mei 1972		
	1967	aantal	% 1)	aantal	% 1)	resp. A en B	resp. A en B	resp. A en B	resp. A en B	aantal	% 2)	aantal	% 1)
A en B	2 072	329	15,9	156	7,5	22	1,3	84	5,0	1 693	81,7		
C en D	900	493	54,8	22	2,4	156	26,3	52	8,8	593	65,9		
Totaal	2 972	822	27,7	178	6,0	178	7,8	136	5,9	2 286	76,9		

1) In % van het aantal in 1967.

2) In % van het aantal in 1972.

§ 2. De verdwenen 1) A- en B-bedrijven

De uit de A- en B-groep verdwenen bedrijven waren in 1967 voor het merendeel (84%) kleiner dan 10 ha. Er is op dit punt weinig verschil tussen bedrijven die werden opgeheven en die in een andere groep (C of D) werden voortgezet.

Tabel 19. Verdwenen A- en B-bedrijven

Bedrijfs- oppervlakte- klasse	Aantal uit de beroepsgroepen A en B verdwenen bedr.							
	Noord		Midden		Zuid		Totaal	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
< 5 ha	166	31,0	54	43,2	28	48,3	248	34,5
5 - 10 ha	58	24,2	46	26,4	57	35,4	161	28,0
10 - 15 ha	23	14,6	23	15,4	12	9,8	58	13,5
15 - 20 ha	5	6,8	5	6,4	4	7,7	14	6,9
20 - 30 ha	2	5,9	-	-	-	-	2	2,0
≥ 30 ha	-	-	-	-	2	7,7	2	4,5
Totaal	254	24,3	128	22,3	103	22,9	485	23,4

Nagenoeg een derde van de A- en B-bedrijven die in 1967 kleiner dan 10 ha waren, zijn in 1972 uit deze groepen verdwenen. Van de bedrijven van 10 ha en groter verdween in deze periode 11%.

Van de verdwenen bedrijven werd twee derde opgeheven en een derde werd in de groepen C of D voortgezet. Een van de vijf opgeheven bedrijven werd in zijn geheel bij een ander bedrijf gevoegd, de andere werden over meerdere bedrijven verdeeld of kregen een niet-agrarische bestemming.

Er zijn naar verhouding iets meer tuinbouwbedrijven verdwenen dan landbouwbedrijven. Van de verdwenen tuinbouwbedrijven werden er meer opgeheven en kwamen er veel minder in groep D terecht.

Wanneer de jaarlijkse ontwikkeling wordt gevolgd, dan blijkt enigszins een tendentie naar een vermindering van het aantal opheffingen door samenvoeging en een toeneming van het aantal bedrijven dat in groep D terecht komt.

De verschillen tussen de onderscheiden gebieden m.b.t. de verdwenen bedrijven zijn gering en vloeien voort uit de verschillen in de bedrijfs-groottestructuur. In Noord-Limburg was in 1967 driekwart van de bedrijven kleiner dan 10 ha; in dit gebied verdwenen ook de meeste kleine bedrijven. Naar verhouding echter verdween er in Zuid-Limburg van de bedrijven kleiner dan 10 ha 10% meer dan in Noord-Limburg. In Midden-Limburg werd bijna driekwart van de verdwenen bedrijven opgeheven, in Zuid-Limburg 62%. Hier kwamen naar verhouding meer bedrijven in groep C terecht.

- 1) De uit de A- en B-groep verdwenen bedrijven zullen in deze paragraaf - waar dit zinvol is - worden onderscheiden in opgeheven bedrijven en bedrijven die in de beroepsgroepen C en D terechtkwamen.

Vergeleken met Friesland en Drenthe, zijn er m.b.t. het percentage verdwenen bedrijven belangrijke verschillen te constateren. In Limburg was dit namelijk 5% hoger. Dit is uitsluitend een gevolg van het meer voorkomen van kleine bedrijven, aangezien in alle grootteklassen het verdwijningspercentage in het noorden hoger was.

De oorzaken waardoor bedrijven uit de groepen A en B verdwijnen valt voor een belangrijk gedeelte af te leiden uit de beroepssituatie van het bedrijfshoofd (nadien 1). Hierbij zijn te onderscheiden: beroepsbeëindiging, beroepsverandering en bedrijfswisseling 2). Bij bedrijfswisseling is in de hier bedoelde gevallen het bedrijf uit de A- en B-groep verdwenen, doch het bedrijfshoofd bleef hetzelfde beroep uitoefenen op een ander bedrijf. Indirect is de bedrijfsopheffing ook hier een gevolg van beroepsbeëindiging of beroepsverandering, maar het was vaak moeilijk na te gaan of het vervangen bedrijfshoofd zijn beroeps-carrière beëindigde, van beroep veranderde, of zelf ook van bedrijf wisselde. In tabel 20 (op blz. 42) zijn in de onderste regel deze bedrijfswisselingen verdeeld onder beroepsbeëindiging en beroepsverandering. Als verdeelsleutel is genomen de verhouding 60 : 40, zijnde de algemene verhouding van het aantal beroepsbeëindigingen t.o.v. het aantal beroepsveranderingen.

Door beroepsbeëindiging (incl. overlijden) is in 5 jaar tijd 13,4% van de A- en B-bedrijven uit deze groepen verdwenen, dat is per jaar 2,8%. Rekent men een gedeelte van de bedrijfswisselingen ook tot beroepsbeëindiging, dan is het per jaar 2,9%.

Door beroepsverandering verdween in dezelfde periode 9,1% van de A- en B-bedrijven, per jaar 1,9%. Inclusief een gedeelte van de bedrijfswisselingen is het 2% per jaar.

Alles bijeen verdween in Limburg per jaar 5,2% van de A- en B-bedrijven, dat is 1,5% meer dan in Friesland en Drenthe. Hoewel hier een grotere toevloed van nieuwe bedrijven tegenover stond, verminderde het aantal bedrijven in Limburg toch sterker dan in de beide andere provincies. Per jaar respectievelijk Limburg met 4%, Friesland 3,2% en Drenthe 2,9%.

Regionaal bezien zijn de verschillen in de percentages verdwenen bedrijven beperkt, waarbij valt op te merken dat in Zuid-Limburg beroepsverandering met bedrijfsopheffing duidelijk minder voorkomt dan in Noord- en Midden-Limburg. In Noord-Limburg werden meer restbedrijven (groep D) gevormd dan in de beide andere gebieden. In Midden-Limburg kwam beroepsverandering met behoud van grond en/of vee naar verhouding minder voor en beroepsbeëindiging met bedrijfsopheffing wat meer.

De opgeheven bedrijven waren (in 1967) gemiddeld één ha kleiner dan de bedrijven die in de groepen C en D terecht kwamen. Bij deze laatste was er geen verschil in gemiddelde bedrijfsgrootte tussen de bedrijven die door beroepsverandering dan wel door beroepsbeëindiging naar de groepen C en D overgingen.

-
- 1) Slechts één bedrijfshoofd per bedrijf, dus geen mede-exploitanten.
  - 2) Hierbij komen alleen die bedrijfswisselingen ter sprake waarbij het oorspronkelijke A- of B-bedrijf werd opgeheven.

Tabel 20. Aantal uit de categorie A en B verdwenen bedrijven, ingedeeld naar de beroepsmutatie van het bedrijfshoofd

Beroeps- mutatie v.h. bedrijfshoofd	Beroepsbetindiging ¹⁾		Beroepsverandering		Bedr.- wis- seling	Totaal					
	grootteklasse		grootteklasse								
	<10 ha 10-20 ha ≥20 ha		<10 ha 10-20 ha ≥20 ha		Totaal	Totaal					
	<10 ha	10-20 ha	≥20 ha	≥20 ha							
Bedrijfs- mutaties											
opgeheven	aantal	172	27	-	199	96	13	2	111	19	329
A- en B-bedr.	% 2)	13,3	4,3	-	9,6	7,4	2,0	1,4	5,3	0,9	15,9
van cat. A en B	aantal	64	14	-	78	65	12	1	78	-	156
naar cat. C en D	% 2)	4,9	2,2	-	3,8	5,0	1,9	0,7	3,8	-	7,5
verdwenen	aantal	236	41	-	277	161	25	3	189	19	485
A- of B-bedr.	% 2)	18,2	6,5	-	13,4	12,4	3,9	2,1	9,1	0,9	23,4
idem incl. bedr.wisseling					13,9				9,5		

1) Inclusief overlijden.

2) In % van het aantal A- en B-bedrijven in 1967.

De in tabel 20 weergegeven aantallen betreffen niet alle beroepsbeëindigingen, beroepsveranderingen of bedrijfswisselingen, doch alleen die waarbij tevens het oorspronkelijke A- of B-bedrijf uit deze beroepsgroep verdween, hetzij door opheffing, hetzij door overgang naar de groepen C of D. Het totale aantal bedrijfshoofden dat zijn beroeps-carrière beëindigde of van beroep veranderde, is weergegeven in hoofdstuk II.

Aangezien ruim de helft (51%) van de verdwenen A- en B-bedrijven kleiner was dan 5 ha bleef het effect ervan op de verbetering van de bedrijfs-groottestructuur middels bedrijfsvergroting beperkt. Door be-roepsbeëindiging kwam 1359 ha cultuurgrond beschikbaar (verschil in oppervlakte 1967-1972), door beroepsverandering 693 ha en door be-drijfswisseling 162 ha, alles bijeen dus 2214 ha. In procenten van de in 1967 aanwezige oppervlakte respectievelijk 7,3 - 3,7 - 0,9 en 11,9%.

Bij het onderzoek is ook een indruk verkregen van de betekenis van de bedrijfsbeëindigingsregeling van het O.- en S.-fonds, voor de ophef-fing van bedrijven. Van de in 1967 aanwezige A- en B-bedrijven was in 1972 3,6% met behulp van deze regeling beëindigd, wat neerkomt op 0,7% per jaar. Minder dan een kwart van alle opgeheven A- en B-bedrijven verdween in het kader van de O.- en S.-regeling (tabel 21). Dit is minder dan in Friesland en Drenthe waar deze percentages respectievelijk 37 en 33 bedroegen.

Tabel 21. Bedrijfsopheffing in het kader van de O.- en S.-regeling

Oppervlakte- klasse 1967	Aantal opgeheven A- en B-bedrijven				
	Totaal	van bedr.- hoofden ≥ 50 jaar	In het kader v.d. O.- en S.-regeling aantal	in % van kolom 2	in % van kolom 3
1	2	3	4	5	6
< 5 ha	185	119	32	17	27
5 - 10 ha	95	78	31	33	40
10 - 15 ha	36	20	8	22	40
15 - 20 ha	10	7	3	30	43
≥ 20 ha	3	-	-	-	-
Totaal	329	224	74	22	33
< 15 ha	316	217	71	22	33
≥ 15 ha	13	7	3	23	43

De O.- en S.-regeling bleek in de praktijk alleen van betekenis op de bedrijven kleiner dan 15 ha. Een derde van de in deze groep opgeheven bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder, kwam voor reke-ning van het O.- en S.-fonds. Ook dit was belangrijk minder dan in Fries-land en Drenthe, waar dit ongeveer de helft betrof.

In tegenstelling tot het aantal verdwenen bedrijven dat zich binnen de

onderzochte periode van jaar op jaar nauwelijks wijzigde 1), nam het aantal bedrijfsbeëindigingen via het O.- en S.-fonds wel toe. Dieptepunten vormden hier de jaren 1969 en 1970, in 1971 werd het peil van 1968 weer bereikt, terwijl in de eerste vier maanden van 1972 reeds evenveel bedrijfsbeëindigingen via het O.- en S.-fonds werden gerealiseerd als in het gehele jaar 1971.

§ 3. De nieuw geregistreerde A- en B-bedrijven

In de periode 1967-1972 kwamen er 106 nieuwe A- en B-bedrijven bij, dat is 6,3% van de in 1972 aanwezige bedrijven. Hiervan was 79% nieuw gesticht, terwijl 21% uit de groepen C en D overkwam. Het percentage nieuwe bedrijven was in Limburg belangrijk hoger dan in Friesland (2,9%) en Drenthe (4,1%). Dit verschil vond voornamelijk zijn oorzaak in het stichten van veredelingsbedrijven en champignonkwekerijen, vooral in Noord-Limburg.

Van de 22 uit groep C afkomstige bedrijven hadden er 15 betrekking op beroepsverandering van het bedrijfshoofd, d.w.z. de exploitatie van een land- of tuinbouwbedrijf - voordien nevenberoep - werd hoofdberoep. Daarnaast kwamen 7 C- en D-bedrijven door overneming in de groepen A en B terecht.

De helft van de nieuw gestichte bedrijven ontstond uit bedrijfssplitsing; de rest werd geformeerd uit losse percelen of betreft uitsluitend veredelingsproductie.

Driekwart van de nieuwe A- en B-bedrijven was kleiner dan 5 ha en slechts 9% was groter dan 10 ha. Deze laatste ontstonden allen door afsplitsing. De tuinbouw en de veredelingsproductie vormt voor het merendeel van de nieuwe bedrijven de bestaansbron.

§ 4. De gecontinueerde bedrijven

Van alle A- en B-bedrijven uit 1967 was 77% ook in 1972 nog als A- of B-bedrijf aanwezig. Met betrekking tot het hoofdberoep van het bedrijfshoofd deden zich dus op deze bedrijven geen veranderingen voor.

Een aantal van de in 1967 en in 1972 aanwezige bedrijven werd tijdens de periode waarop dit onderzoek betrekking heeft, overgedragen aan een jongere generatie. Ook hebben zich oppervlaktewijzigingen voorgedaan, hetgeen van invloed was op de ontwikkeling van de bedrijfsgroottestructuur. Aard en omvang van bovengenoemde wijzigingen vormen het onderwerp van deze paragraaf.

De bedrijfsoppervlaktestructuur van de in 1967 en in 1972 aanwezige bedrijven, geeft enige verbetering te zien.

---

1) Alleen het aantal beroepsbeëindigingen met behoud van grondgebruik en/of vee (overgang naar groep D) nam toe.

Tabel 22. Aantal bedrijven in de categorie A en B, in 1967 en in 1972 aanwezig per grootteklasse

Oppervlakte- klasse	1967		1972	
	aantal	%	aantal	%
< 5 ha	471	29,7	480	30,2
5 - 10 ha	414	26,2	365	23,0
10 - 15 ha	372	23,4	343	21,6
15 - 20 ha	189	11,9	187	11,8
20 - 30 ha	99	6,2	153	9,7
≥ 30 ha	42	2,6	59	3,7
Totaal	1 587	100	1 587	100
5 - 15 ha	786	70,4	708	64,0
15 - 20 ha	189	16,9	187	16,9
≥ 20 ha	141	12,7	212	19,1
Totaal ≥ 5 ha	1 116	100	1 107	100

Het aantal bedrijven kleiner dan 5 ha nam enigszins toe hetgeen verband houdt met tuinbouw en veredelingsproductie. Het aantal landbouwers/veehouders dat tuinder werd is even groot (1,1%) als de verandering in omgekeerde richting. Tussen 5 en 15 ha verminderde het aantal bedrijven met ruim 6%. In dezelfde mate nam het aantal bedrijven van 20 ha en groter toe.

Van de A- en B-bedrijven die zowel in 1967 als in 1972 als zodanig aanwezig waren wist 40% een areaaluitbreiding te realiseren van gemiddeld 3,5 ha. Bij 38% van bovengenoemde bedrijven veranderde de oppervlakte niet noemenswaard en 22% onderging een verkleining van de oppervlakte met gemiddeld 2,5 ha. Alles bijeen steeg de gemiddelde bedrijfs-grootte van alle gecontinueerde bedrijven met driekwart ha in 5 jaar tijd, hetgeen neerkomt op een areaaluitbreiding van 6,5%.

Ruim 10% van de gecontinueerde A- en B-bedrijven ging door overdracht in andere handen over. Op de bedrijven kleiner dan 5 ha werden er naar verhouding minder overgedragen (5%) dan van de bedrijven groter dan 5 ha (13%). Dit ligt overigens voor de hand, omdat vele kleine bedrijven verdwijnen bij gebrek aan een opvolger. Het verschil is in Limburg overigens kleiner dan in Friesland en Drenthe. In Limburg is het percentage levensvatbare bedrijven onder de kleine bedrijven groter dan in de beide andere provincies (tuinbouw, veredeling).

Van de overgedragen bedrijven ging 66% naar een zoon of schoonzoon, 8% naar familieleden die niet tot het gezin behoorden, 17% naar vreemden, terwijl bij 9% van de overdrachten het bedrijf - als gevolg van het overlijden van het bedrijfshoofd - op de weduwe werd overgeschreven.

Tijdens de periode van onderzoek raakte 3% van de gecontinueerde bedrijven bij een splitsing betrokken, d.w.z. er is een bedrijf afgesplitst. Ruim een derde van de bij splitsing betrokken bedrijven werd ten tijde van de splitsing overgedragen aan de jongere generatie. Op een vierde van de door splitsing verkleinde bedrijven is men erin geslaagd dit

grondverlies geheel of grotendeels te compenseren middels gebruiksverwerving van andere cultuurgrond. In hoeverre op de andere door splitsing verkleinde bedrijven dit is gecompenseerd door tuinbouw of veredelingsproductie, kon niet worden nagegaan. De gemiddelde bedrijfs-grootte van de 43 bij splitsing betrokken bedrijven daalde met bijna 4,5 ha van 16,98 ha in 1967 tot 12,58 ha in 1972. De overgedragen bedrijven die bij splitsing waren betrokken werden gemiddeld meer verkleind dan de niet overgedragen gesplitste bedrijven.

Behalve bedrijfssplitsing kwam ook samenvoeging voor. Van de gecontinueerde A- en B-bedrijven was 6% tussen 1967 en 1972 bij een samenvoeging betrokken; 64% van deze bedrijven kregen er een A- of B-bedrijf bij, 36% een C- of D-bedrijf. Deze samenvoegingen liepen slechts in 8% van de gevallen parallel met bedrijfsoverdracht.

Ruim 80% van de bij samenvoeging betrokken bedrijven wist een flinke areaaluitbreiding te realiseren nl. met gemiddeld 6 ha van 10,61 ha in 1967 tot 16,32 ha in 1972 voor alle samengevoegde bedrijven steeg de gemiddelde bedrijfs-grootte met 4,5 ha.

Een aantal van de in het voorgaande besproken splitsingen had betrekking op z.g. schijnsplitsing. De overdrager behield een gedeelte van de grond voor eigen bezigheden en/of inkomensaanvulling met de bedoeling dit later weer bij het oorspronkelijk bedrijf te voegen. Zo was ook een aantal samenvoegingen in feite een herstel van een vroegere schijnsplitsing. Het exacte aantal was bij dit onderzoek niet na te gaan.

§ 5. De ontwikkeling van de bedrijfsoppervlakte

Met betrekking tot de ontwikkeling van de bedrijfsstructuur en het bedrijfstype is slechts een beperkt onderscheid gemaakt nl. in land- en tuinbouwbedrijven en in bedrijfsoppervlakte. Voor bepaalde groepen van bedrijven zou een nader inzicht in de intensiteit en de produktierichting eveneens gewenst zijn. Hiervoor moest echter het produktieplan in beide jaren van alle bedrijven die in het onderzoek betrokken zijn, worden overgenomen hetgeen een aanzienlijke uitbreiding van het onderzoek zou hebben betekend.

De mutaties in het aantal bedrijven hebben de bedrijfs-groottestructuur, gerekend naar de oppervlaktemaatstaf, in gunstige zin beïnvloed. De belangrijkste verbetering betreft de vermindering van het aantal kleine bedrijven. De bedrijfsvergrotingen zijn beperkt gebleven, aangezien het verdwijnen van kleine bedrijven slechts weinig cultuurgrond opleverde, terwijl bovendien deze vrijgekomen cultuurgrond niet geheel aan de A- en B-bedrijven ten goede kwam.

In deze paragraaf zullen eerst de aantallen bedrijven per oppervlakteklasse in de beide peiljaren worden vergeleken. Daarna volgt een overzicht van de vrijgekomen cultuurgrond en de oppervlaktewinst die de A- en B-bedrijven hebben geboekt.

Voor de veredelingsbedrijven en in zekere mate ook voor de tuinbouwbedrijven, is de bedrijfsoppervlakte van ondergeschikte betekenis. Tijdens

Tabel 23. Aantallen bedrijven per oppervlakteklasse

Oppervlakte- klasse	Noord		Midden		Zuid		Totaal									
	1967 aant.	1972 %	1967 aant.	1972 %	1967 aant.	1972 %	1967 aant.	1972 %								
5 - 10 ha	240	47	175	42	174	39	121	31	161	41	86	26	575	43	382	34
10 - 15 ha	158	31	118	28	149	33	122	31	123	31	107	33	430	32	347	31
15 - 20 ha	73	14	56	13	78	17	74	19	52	13	59	18	203	15	189	17
20 - 25 ha	21	4	33	8	28	6	43	11	18	5	36	11	67	5	112	10
25 - 30 ha	13	3	19	5	9	2	13	4	12	3	13	4	34	3	45	4
≥ 30 ha	6	1	18	4	12	3	15	4	26	7	26	8	44	3	59	5
Totaal ≥ 5 ha	511	100	419	100	450	100	388	100	392	100	327	100	1353	100	1134	100
< 5 ha	536	51	440	51	125	22	82	17	58	13	37	10	719	35	559	33

het onderzoek konden de tuinbouwbedrijven vrij nauwkeurig gelocaliseerd worden doch niet de veredelingsbedrijven omdat vaak de dierlijke veredeling niet de enige produktierichting was. Het merendeel van bovengenoemde intensief gevoerde bedrijven is echter kleiner dan 5 ha. Bij het overzicht over de ontwikkeling van de bedrijfsoppervlaktestructuur zullen derhalve de bedrijven met minder dan 5 ha cultuurgrond buiten beschouwing worden gelaten.

Evenals dat in Friesland en Drenthe het geval was ligt ook hier in de grootteklasse van 15-20 ha de scheiding tussen toe- en afnemings van de aantallen bedrijven.

De omvangrijkste aantalsvermindering betrof de grootteklasse van 5 tot 10 ha. Het aantal bedrijven in deze groep verminderde in 5 jaar met een derde, in Zuid-Limburg zelfs met de helft. Het aantal bedrijven van 20 ha en groter nam met de helft toe, relatief het meest in Noord-Limburg.

In de periode 1967-1972 verminderde niet alleen het aantal bedrijven van de categorieën A en B, doch ook de totale oppervlakte cultuurgrond die bij deze bedrijven in gebruik was. Deze areaalvermindering bedroeg voor de bedrijven van 5 ha en groter 4,3% en was naar verhouding minder omvangrijk dan de vermindering van het aantal bedrijven, zodat de gemiddelde bedrijfs grootte toenam met bijna 2 ha.

Het grondverkeer in de laatste vijf jaren was alleen per saldo te analyseren uit de beide peildata (zie bijlage 3). Enkele belangrijke gegevens hieruit, uitgedrukt in ha en procenten van de cultuurgrond in 1967 waren als volgt. De oppervlakte cultuurgrond behorende bij de opgeheven A- en B-bedrijven was 1 802 ha (9,7%), terwijl de A- en B-bedrijven die overgingen naar de groepen C en D met 412 ha (2,2%) werden verkleind. De oppervlakte van de nieuw gestichte bedrijven was in 1972 314 ha (1,8%), terwijl de C- en D-bedrijven die overgingen naar de A- en B-groep in 1972 64 ha (0,4%) exploiteerden. De oppervlakte cultuurgrond van de A- en B-bedrijven die zowel in 1967 als in 1972 als zodanig aanwezig waren, was in laatstgenoemd jaar 1 205 ha groter. Dat was een areaaluitbreiding van 7,6%. Hierdoor steeg de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in deze groep van 1 587 bedrijven met driekwart ha.

Ongeveer 6% van de totale oppervlakte cultuurgrond die in 1967 voor agrarische produktie in gebruik was, heeft in de vijf jaren na 1967 een niet-agrarische bestemming gekregen. Dit ging nagenoeg geheel ten koste van de A- en B-bedrijven. Het totale grondgebruik van de C- en D-bedrijven onderging per saldo slechts een geringe verandering. In Noord-Limburg kreeg dubbel zoveel cultuurgrond een niet-agrarische bestemming (9%) dan in Midden- en Zuid-Limburg (resp. 4% en 5%).

Het geheel van mutaties in aantallen bedrijven en oppervlaktecultuurgrond toont aan dat verbetering van de bedrijfsoppervlaktestructuur voornamelijk werd bereikt door de vermindering van het aantal bedrijven. Hierbij kwam slechts weinig grond beschikbaar voor vergroting van de gecontinueerde bedrijven. Deze vrijgekomen cultuurgrond kon bovendien maar voor ruim de helft (57%) voor vergroting en stichting van de A- en B-bedrijven worden benut. Bijna de helft (43%) kreeg een niet-agrarische bestemming.

Het verschil in de betekenis voor de verbetering van de bedrijfsop-
pervlaktestructuur van resp. beroepsbeëindiging en beroepsverandering,
is weergegeven in tabel 24.

Tabel 24. De door beroepsbeëindiging en beroepsverandering vrijgeko-
men oppervlaktecultuurgrond resp. het aantal verdwenen be-
drijven in % van 1967

	Limburg tot.		Noord		Midden		Zuid	
	vrij- gek. cult.- gr.	ver- dwe- nen bedr.	vrij- gek. cult.- gr.	ver- dwe- nen bedr.	vrij- gek. cult.- gr.	ver- dwe- nen bedr.	vrij- gek. cult.- gr.	ver- dwe- nen bedr.
Beroepsbeëind. ^{x)}								
bedrijfsopheffing	6,4	10,2	6,5	9,3	6,3	11,5	6,4	10,6
naar cat. C of D	1,4	3,7	2,0	3,7	1,1	3,1	1,1	4,7
Totaal	7,8	13,9	8,5	13,0	7,4	14,6	7,5	15,3
Beroepsverander.								
bedrijfsopheffing	3,2	5,7	3,7	7,1	3,1	4,9	2,8	3,6
naar cat. C of D	0,8	3,8	1,2	4,2	0,5	2,8	0,6	4,0
Totaal	4,0	9,5	4,9	11,3	3,6	7,7	3,4	7,6
Tot. bedrijfsoph.	9,6	15,9	10,2	16,4	9,4	16,4	9,2	14,2
Tot. naar C of D	2,2	7,5	3,2	7,9	1,6	5,9	1,7	8,7
Totaal	11,8	23,4	13,4	24,3	11,0	22,3	10,9	22,9

x) Inclusief overlijden.

Van de bijna 19 000 ha cultuurgrond, die in 1967 bij de 2 072 bedrijven van de categorie A en Bin gebruik was, kwam in de periode 1967-1972 12% gebruiksvrij 1). Voor 66% was dit een gevolg van beroepsbeëindiging (incl. overlijden) en voor 34% van beroepsverandering. Dit laatste percentage is iets lager dan in Friesland en Drenthe (resp. 37% en 38%).

De vermindering van het aantal bedrijven was voor 60% een gevolg van beroepsbeëindiging en voor 40% van beroepsverandering. Door beroepsbeëindiging is derhalve naar verhouding meer cultuurgrond gebruiksvrij gekomen dan door beroepsverandering. De verklaring hiervoor is, dat door beroepsverandering meer grond in de categorieën C en D terecht kwam dan door beroepsbeëindiging. Bij beroepsverandering

1) Excl. de overdrachten en de cultuurgrond van de A- en B-bedrijven die als C- of D-bedrijf werden voortgezet.

wordt dus meer grond aangehouden dan bij beroepsbeëindiging.

Dit aanhouden van het grondgebruik, alsmede het verlies van cultuurgrond aan niet-agrarische bestemmingen, gevoegd bij het feit dat vrijwel uitsluitend kleine bedrijfjes verdwenen, vormen te zamen de oorzaken dat de relatieve betekenis van de vijgekomen cultuurgrond voor de verbetering van de bedrijfsoppervlaktestructuur belangrijk minder was dan die van het aantal verdwenen bedrijven.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1

Vergelijking van de bedrijfsgroottestructuur in Limburg en op de zandgronden en van totaal Nederland

		Bedrijven hoofdberoep landbouwer naar gr.klassen							Gem. bedr.gr.	Tuin- ders- bedr.
		< 5	5/10	10/15	15/20	20/30	≥ 30	totaal		
West- N.Limburg	1965 abs	1 046	1 321	1 097	477	198	45	4 184	9,66	1 115
	1970 "	710	874	949	491	266	56	3 346	10,94	906
	in %	21,2	26,1	28,4	14,7	7,9	1,7	100,0		
	index	68	66	87	103	134	124	80		51
Noord. Maasvallei	1965 abs	644	871	592	315	173	63	2 658	10,49	2 045
	1970 "	392	555	503	300	220	72	2 042	12,29	1 597
	in %	19,2	27,2	24,6	14,7	10,8	3,5	100,0		
	index	61	64	85	95	127	114	77		78
Land van Montfort	1965 abs	150	249	219	92	50	32	792	11,43	49
	1970 "	81	178	200	110	65	33	667	13,36	36
	in %	12,1	26,7	30,0	16,5	9,7	5,0	100,0		
	index	54	71	91	120	130	103	84		73
Z.Limburg	1965 abs	846	1 297	848	376	205	133	3 705	10,58	391
	1970 "	385	871	709	434	245	132	2 776	12,70	249
	in %	13,9	31,4	25,5	15,6	8,8	4,8	100,0		
	index	46	67	84	115	120	99	75		64
Limburg	1965 abs	2 686	3 738	2 756	1 260	626	273	11 339	10,28	3 600
	1970 "	1 568	2 478	2 361	1 335	796	293	8 831	11,99	2 788
	in %	17,8	28,1	26,7	15,1	9,0	3,3	100,0		
	index	58	66	86	106	127	107	78		77
Zand- gronden	1965 abs	16 453	29 570	19 765	8 865	5 581	1 830	82 064	10,57	7 503
	1970 "	10 332	20 834	17 674	9 558	6 823	2 319	67 540	12,16	5 718
	in %	15,3	30,9	26,2	14,1	10,1	3,4	100,0		
	index	63	70	89	108	122	127	82		76
Neder- land	1965 abs	27 653	45 498	34 046	18 992	16 084	10 443	152 716	13,20	36 170
	1970 "	16 254	31 402	29 626	19 440	17 780	11 513	126 015	15,30	29 171
	in %	129	24,9	23,5	15,4	14,1	9,2	100,0		
	index	59	69	87	102	111	110	83		81

Bron : CBS-tellingen.

BIJLAGE 2

Indeling van het aantal bedrijven naar bedrijfstype en bedrijfsomvang op basis van standaardbedrijfsseenheden in 1971

	West Noord-limb.	Noord. Maas-vallei	Land v. Mont-fort	Zuid-Lim-burg	Lim-burg	Zand-gronden	Neder-land
% bedrijven naar bedrijfstype							
Weide	10	8	8	37	16	35	34
Gemengd	47	20	22	22	31	47	29
Akkerbouw	4	5	16	10	6	4	9
Tuinbouw	23	48	14	12	28	9	21
Gecombineerd	16	19	40	19	19	5	7
Alle	100	100	100	100	100	100	100
% bedrijven naar bedrijfsomvang							
10 - 50 sbe	28	29	34	37	31	33	30
50 - 70 sbe	12	12	14	13	12	14	12
70 - 90 sbe	11	13	13	13	12	13	12
90 -150 sbe	29	28	25	25	28	28	27
≥150 sbe	20	18	14	12	17	12	19
Alle	100	100	100	100	100	100	100
Gemiddelde bedrijfsomvang in sbe per type							
Weide	92	93	84	72	80	75	83
Gemengd	123	111	112	86	113	91	90
Akkerbouw	47	50	58	87	66	92	140
Tuinbouw	89	110	89	95	101	105	129
Gecombineerd	87	93	92	91	90	91	113
Alle	103	103	90	83	97	86	101

Bron: CBS-Landbouwtelling.

Wijze van uittreding van de bedrijfshoofden en de bestemming van de bedrijven

Wijze van uittreden	Aantal uitge-treden	Bestemming van de bedrijven in aantal											
		gecontinueerd door		opgeheven			fusie naar			naar C naar D			
le exploitant	le expl.	ander	mede-exploitant 1)	ver-deeld agr.	niet-agr.	agr.+ niet-agr.	A+B	C	D	zelf	ander	zelf	ander
overlijden	78	29	4	30	3	2	4	-	-	-	3	-	3
ziekte	49	10	-	14	4	3	5	-	-	1	-	12	-
rente- nieren	51	4	-	3	-	-	1	-	-	-	-	43	-
berooptver- andering	246	94	5	84	11	7	30	-	-	-	11	-	4
van bedrijf gewisseld	76	1	-	-	2	1	-	-	-	-	72	-	-
grenswijziging	124	9	2	91	7	4	9	-	-	-	2	-	-
	26	7	1	3	-	3	12	-	-	-	-	-	-
	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Totaal	651	154	12	225	27	20	62	-	-	73	16	55	7

1) + eventueel een ander.

BIJLAGE 4

Wijze van toetreding van de bedrijfshoofden en de verkrijging van de bedrijven

Wijze van toetreden le exploitant	Aantal toege- treden le exploi- tanten	Verkrijging van het bedrijf in aantal						
		over- genomen	stich- ting	splitsing vanaf	was C en zelf reeds in gebruik	was D en zelf reeds in gebruik		
		A	B	C				
Beroepsaanvaarding 1e keer	178	121	22	32	1	-	-	2
overlijden echtgenoot	18	16	-	-	-	2	-	-
gehuwd met weduwe	3	2	-	-	-	-	-	1
beroeps- verandering	17 16	1 5	1 11	-	-	15	-	-
bedrijfswisseling	40	21	9	8	-	-	2	-
Totaal	272	166	43	40	1	15	4	3
Totaal excl. bedrijfswisseling	232	145	34	32	1	15	2	3

BIJLAGE 5

Saldovergelyking van het grondverkeer in de periode 1967 - 1972

Aard der bedrijfsmutaties	1967												1972											
	Aant. bedrijven			Opp.cult.gr. in ha			Gem. bedr.gr.			Aant. bedrijven			Opp.cult.gr. in ha			Gem. bedr.gr.								
	A	B	C	D	A+B	C	D	A+B	C	D	A+B	C	D	A+B	C	D	A+B	C	D					
Gecont. A- en B-bedrijven	1587				15863			10,00			1587			17068			10,75							
Opgeheven A- en B	329				1802			5,48																
van A of B naar C	91				578			6,35			91			410			4,51							
van A of B naar D	65				414			6,37			65			170			3,74							
Nieuw gesticht als A of B		19				28		1,47			84			314			2,58							
van C naar A of B			3			3		1,00			19			49			5,00							
van D naar A of B											3			15										
gecont. C-bedrijven	288				969			3,36			288			953			3,31							
gecont. D-bedrijven		72				372		5,17			72			303			4,21							
van C naar D		23				60		2,61			23			50			2,17							
van D naar C			2			4		2,00			2			2			1,00							
opgeheven C-bedrijven	286				329			1,15																
opgeheven D-bedrijven		207				258					43			62			1,44							
Nieuw gesticht als C																								
Nieuw gesticht als D																								
Totalen	2072	616	284	18657	1386	637	9,00	2,25	2,24	1693	424	169	17446	1427	550	10,30	3,37	3,25						
Saldo 1972 t.o.v. 1967																								

BIJLAGE 5 (vervolg)

Saldovergelijking van het grondverkeer in de periode 1967 - 1972

Aard der bedrijfsmutaties	Verschil in opp. cult.gr. 1967-1972 in ha		De oppervlakte cultuurgrond is : (ha)					
	+ = in 1972 meer	- = in 1972 minder	afkomstig van :		gegaan naar :			
			A of B	C D	A of B	C D		
Gecont. A- en B-bedrijven	+ 1 205		15 863		1 205	17 068		
Opgeheven A- en B "	- 1 802		1 802				1 802	
van A of B naar C	- 168		578			410	168	
van A of B naar D	- 244		414				244	
Nieuw gesticht als A of B	+ 314			314				
van C naar A of B	+ 21			21				
van D naar A of B	+ 12			12				
gecont. C-bedrijven	- 16		969	3		15		
gecont. D-bedrijven	- 69			372		953	16	
van C naar D	- 10		60				69	
van D naar C	- 2			4		2	10	
opgeheven C-bedrijven	- 329		329				2	
opgeheven D-bedrijven	- 258			258			329	
Nieuw gesticht als C	+ 62				62		258	
Nieuw gesticht als D	+ 27				27			
Totalen	- 1 257		18 657	1 386	637	1 641	17 446	1 427
Saldi 1972 t.o.v. 1967							- 121	+ 41
							- 87	- 1 257

- 1) In 1972 werd door de geregistreerden 1 257 ha cultuurgrond minder opgegeven dan in 1967 (dat is 6% v.d. opp. in 1967).
 Dit kan een gevolg zijn van : a De grond heeft een niet-agrarische bestemming gekregen vermoedelijk
 b Onnauwkeurige opgave in één of beide peiljaren door de geregistreerden) te
 c Er kan in 1972 meer grond in gebruik zijn bij niet-geregistreerden dan in 1967) verwaarlozen.